

MÜNŞÎ VE MUHLİS BİR MIDHAT PAŞA YETİŞTİRMESİ: KÖSE MEHMET RÂİF PAŞA (1836-1911)

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

ABSTRACT

A RHETOR AND LOYAL APPRENTICE OF MIDHAT PASHA: KOSE MEHMET RÂİF PASHA (1836-1911)

Mehmet Râif Efendi was born in Crete in 1836. After having fulfilled his education in Istanbul with the support of the governor of Crete Ethem Pertev Pasha, he made several official services there; then, he joined to Midhat Pasha's committee. His main career began with his services in the province of Tuna with Midhat Pasha. While Midhad Pasha was the governor of Syria, Râif Efendi who had been with him as the possessor of Beirut was sent to Istanbul to have some interviews with the head office in 1880 by Midhat Pasha; and thereat, being detained in Istanbul by Sultan Abdulhamid II., he was appointed to the Ministry of Commerce and Agriculture. After that he was raised to statue pasha in 1884. Abdulhamid II. continued to keep Râif Pasha in the important civil services although Midhat Pasha was exiled. Having fulfilled several governorships and the other civil services in some provinces during the period of Sultan Abdulhamid II., Mehmed Râif Pasha was brought to important positions by the new government after the announcement of Constitutional Monarchy II. Being a statesman who is well-known for his nice fashion and honesty, Pasha died in Istanbul in 1911.

Key Words: Midhat Pasha, Râif Pasha, Sultan Abdülhamit II., Constitutional Monarchy II., Administration of the Customs, Tuna, Beirut, Syria, Adana, Aleppo

Öğrenim Hayatı ve İlk Memuriyetleri

1836 yılında Girit'te dünyaya gelen Mehmet Râif Efendi (1884 yılında uhdesine "rütbe-i sâmiye-i vezâret" tevcihinden sonra "Paşa" ünvanını alacaktır) "Girit Meclis-i İdâre-i Vilâyet" üyelerinden İbrahim Ethem

* Arş. Gör., İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. r_erhangullu@yahoo.com.tr

Efendi'nin oğludur. İbrahim Ethem Efendi İstanbul'da ticaretle meşgul iken, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği sırasında Mısır'a giderek orada bazı hizmetlerde bulunmuş, sonradan Girit Ceziresi'nin Mısır idaresinde bulunduğu ve Giritli Mustafa Paşa'nın da Mısır hükümeti tarafından Girit Valisi tayin edildiği sırada Girit'e gelerek, burada Meclis-i İdare-i Vilayet üyeliği yapmıştır. Sonraki Girit valilerinden olan Ethem Pertev Paşa da valiliği sırasında İbrahim Ethem Efendi'nin oğlu Râif Efendi'yi himayesine almış ve eğitimini tamamlaması için İstanbul'a göndermiştir. Eğitimi tamamlamak için İstanbul'a gelen Râif Efendi, Mekteb-i İrfan'da okumuş ancak buradaki eğitimini tamamlayıp şehadetname alamadan Mızıka-i Hümayun'a geçmiştir. Memuriyet hayatına 1850 yılında, henüz 14 yaşındayken, Seraskerlik Nizâmiye Meclisi'nde memur olarak başlamış, iki yıl burada görev yaptıktan sonra 1852 yılında Maliye Hazinesi Ticaret Odası'na ve 1855 yılında da Meclis-i Vâlâ Evrak Odası'na naklolunmuş, daha sonra da Evrak Odası'ndan Mazbata Odası'na geçiş yapmıştır. Bu vazifeleri sırasında Süleymaniye ve Beyazıt camilerindeki Arapça, Farsça ve Mantık derslerine devam ederek bir yandan da eğitimini tamamlamaya uğraşmıştır¹.

Midhat Paşa'nın Maiyyetine Girişi ve İlk Vilayet İdarecilikleri

Bunlarla beraber Râif Efendi asıl kariyerine 1864-1867 yıllarında Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa'nın yanında başlamıştır. Tuna Vilayeti'nin teşkilinden sonra Midhat Paşa'nın da desteğiyle bu vilayette "*Evrak Müdürlüğü*", "*Meclis-i İdâre-i Vilâyet Başkâtipliği*" ve "*Vâli Muavinliği*" yapmıştır. Midhat Paşa, Osmanlı klasik döneminin yöneticilerinden farklı düşüncede olan ve farklı kadrolarla göreve başlayan, Tanzimat dönemi idareci ve aydınlarının niteliklerine sahip bir yöneticidir. Başka bir ifadeyle Midhat Paşa, kadrolar yetiştirmeyi amaçlayan ve yönetim yeteneğini daha geniş gruplara yayan Tanzimat bürokratları kuşağının son temsilcisidir. Tuna vilayetinde de yeni

¹ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâresi (DH.SAİD.)** numara (nr.) 3/88; **BOA. Şûra-yı Devlet Sicill-i Ahvâl İdâresi (ŞD.SAİD.)** nr. 21/15. Ayrıca bakınız (bkz.) Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdâresi 1895-1908**, İstanbul 2008, s. 80; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: II, Ankara 1997, s. 122; Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar (Türkiye: 1074-1990)**, Cilt: II, Ankara 1989, s. 611; Ahmed Esad, "Eski Rûsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa I", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 543, s. 5441-5445.

kadrolar, genç memurlar yetiştirmiştir². Midhat Paşa'nın yetiştirdiği bu genç memurlardan birisi de Râif Efendi'dir. Ebüzziya Tevfik'e göre; Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde gösterdiği başarıların temelinde maiyetindeki bu genç memurlar vardır. Gerçekte bu başarılar "... Râif Paşa hazretleri gibi zamanın yeni görüşleri ile eğitilmiş kabiliyetlerindi."³

Midhat Paşa tüm idarî görevlerinde Râif Efendi'yi de yanında bulundurmuş ve onu koruyup kollamıştır. Râif Efendi Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa'nın yanında İdare-i Vilayet Başkâtipliği görevinde bulunduğu sırada, Sadaret tarafından bu görevden alınarak Aydın Vilayeti Mektubculuğu'na atanmış, ancak Midhat Paşa Sadaret'e çektiği bir telgrafla bu duruma itiraz ederek⁴, "bazı esbâba mebnî", Râif Efendi'nin buradaki görevinde devam etmesi gerektiğini belirtmiş ve bu atamaya engel olmuştur⁵. "Tuna Vilâyeti İdâre-i Vilâyet Başkâtipliği" ve fahrî olarak görev yaptığı "Ruşçuk Daire-i Belediyesi Reisliği" görevlerini bir arada yürüten Râif Efendi bir süre sonra da, bir "Nişân-ı Osmânî" ile taltif edilerek "Vali Muavinliği" görevine getirildi⁶.

² İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri, (Bildiriler ve Tartışmalar)**, (Edirne, 8-10 Mayıs 1984), Ankara 1986, s. 227-234.

³ Ebüzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Cilt: I, İstanbul 1973, s. 230.

⁴ Midhat Paşa'nın Sadaret'e çektiği telgraf şöyledir:

"Makam-ı Celîl-i Sadâret-penâhî'ye

Aydın Vilâyeti Mektûbculuğu'na ta'yîn buyrulan Râif Efendi'nin bazı esbâba mebnî buradan infikâki câiz olamayacağından ve kendüsü dahî i'tirâz ederek afvını ricâ cylediğinden burada ibka'sına müsâade-i aliyye-i fehîmâneleri niyâzına cür'et olunur.

5 Temmuz 1283 (17 Temmuz 1867) Midhat"

Midhat Paşa'nın telgrafı için bkz. **BOA. Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Odası (A.MKT.MHM.)** nr. 387-A/89 lef 3.

⁵ Midhat Paşa'nın telgrafına cevâben, Sadaret'ten Tuna Vilayeti'ne 19 Rebî-ül-evvel 1284 (21 Temmuz 1867) tarihli şukka; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 387-A/89 lef 1. Yine bu vazifesi sırasında Râif Efendi'nin uhdesinde bulunan rütbesi "Rütbe-i Sâlise"ye yükseltmişti. Sadaret'ten Tuna Vilayeti'ne 25 Cemâzi-yel-âhir 1283 (3 Kasım 1866) tarihli şukka; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 366/67.

⁶ Sadaret'ten Tuna Vilayeti'ne 26 Zi-l-ka'de 1284 (21 Mart 1868) tarihli şukka; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 402/72. Tuna Vali Muavinliği görevi sırasında da Râif Efendi'ye "Rütbe-i Ülä Sımf-ı Sânsî" tevcih edilerek, rütbesi "rütbe-i sâlise"den "rütbe-i sâniye"ye yükseltildi. 22 Cemâzi-yel-evvel 1285 (10 Eylül 1868) tarihli irâde; **BOA. İrâde - Dâhiliye (İ.DH.)** nr. 580/40409. Sadaret'ten Tuna Vilayeti'ne 2 Cemâzi-yel-âhir 1285 (19 Eylül 1868) tarihli şukka; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 420/66.

Tuna Vali Muavinliği'nin ardından da bir süre sonra "Şûrâ-yı Devlet Adliye Dairesi Başmuavinliği"ne atandı⁷.

Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği'ne⁸ atanmasından sonra, 1869 yılı içinde bu görevinden de ayrılarak, bu kez de Bağdat Vilayeti Vali Muavinliği'ne atandı. Bağdat'ta bulunduğu sırada Bağdat'ı ziyaret eden İran Şahı'nın seyahati sırasında Şah'a refakat eden Râif Efendi, bu hizmetinden dolayı "Şir-i Hurşid" nişanıyla ödüllendirildi. Bağdat Vali Muavinliği görevi sırasında rahatsızlığı sebebiyle istifa ederek İstanbul'a gelen Râif Efendi burada, "Mahkeme-i Nizâmiye Başmümeyyizliği", "Bâb-ı Âlî Evrak Müdürlüğü" ve "Beyoğlu Hukuk Mahkemesi Başkanlığı" gibi görevlerde bulundu⁹.

Bu vazifelerinin ardından 1874 yılı Aralık ayında Suriye'ye bağlı Beyrut Mutasarrıflığı'na atandı¹⁰. Buradaki bir yıllık vazifesinden sonra 1875 yılı sonlarında Rodos ve daha sonra da Kıbrıs Mutasarrıflıklarında bulundu ve 1876 yılı içerisinde, bir müddet izinli olarak tekrar İstanbul'a döndü. İstanbul'da bulunduğu sırada, vilayet sisteminde yapılacak düzenlemelerle ilgili Edirne Vilayeti'nde tanzim olunacak yeni teşkilat çalışmalarından sorumlu olarak Edirne'ye gönderildi. Râif Efendi'nin bu göreve getirilmesinde Tuna Vilayeti'ndeki görevleri vesilesiyle vilayet idaresinin işleyişine vâkıf olmasının etkili olduğu anlaşılıyor:

"... Saâdetlü Râif Efendi vilâyâtın menşe'-i teşkilâtı olan Tuna Vilâyeti'nde hayli vakit istihdâm olunarak nizâmât-ı mevzû'a-i esâsiyyenin fiiliyyâtına ve vesâit-i idârenin teşkilât ve icrââtına bil-etrâf kesb-i vukuf ve ma'lûmât etmiş ve muahharan bulunduğu mutasarrıflıklarda bi-l-fi'il şu işlerin cereyânını tecrübe ile ibrâz-ı hüsn-i hizmet eylemiş olması mülâbesesiyle tensikat-ı mutasavvereyi icrâ'ya ehil görüldüğünden sâir vilâyâtın ıslah-ı idâre-i umûmiyyesine numûne olmak üzere evvel-be-evvel Edirne Vilâyeti'nin suver-i ma'rûzâyâ tevfiķan

⁷ Sadaret'ten Maliye Nezâreti'ne 7 Şaban 1285 (22 Kasım 1868) tarihli tezkire; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 427/40. Mehmet Râif Efendi'den boşalan Tuna Vali Muavinliği görevine de Şûrâ-yı Devlet Muavinlerinden olan diğer bir Râif Efendi atandı. 25 Ramazan 1285 (09 Ocak 1869) tarihli irâde; **BOA. İrâde - Şûrâ-yı Devlet (İ.Ş.D.)** nr. 11/542; Sadaret'ten Maliye Nezâreti'ne ve Tuna Vilayeti'ne 5 Şevval 1285 (19 Ocak 1869) tarihli şukka; **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 432/9.

⁸ Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adem Korkmaz, "Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 49, 2009/1, İstanbul 2010, s. 113-179.

⁹ **BOA. DH.SAİD.** nr. 3/88; **BOA. ŞD.SAİD.** nr. 21/15.

¹⁰ 11 Zi-l-ka'de 1291 (21 Aralık 1874) tarihli sadâret tezkiresi ve cevâben sunulan 12 Zi-l-ka'de 1291 (22 Aralık 1874) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 694/48564. Beyrut Salnamelerinde Paşa'nın Beyrut Sancağı Mutasarrıflığı'na tayin tarihinin 2 Şubat 1290 (8 Muharrem 1292 - 14 Şubat 1875) olduğu belirtilir. Muhtemelen bu tarih Paşa'nın görev yerine gidişi dikkate alınarak verilmiştir. **Salname-i Vilayet-i Beyrut**, 1311/1893, s. 118; 1324/1906, s.73.

tanzîm-i umûr ve tashîh-i teşkîlâtı için Efendi-i mûmâ-ileyhin me'mûriyyet-i mahsûsa ile ta'yîn ve i'zâm(ı) ..."¹¹

Sultan II. Abdülhamit bu görev için Râif Efendi'yi Edirne'ye gönderirken, özellikle bölgede gayr-ı Müslimler arasından seçilecek idareciler konusunda hassas davranılmasını istiyordu. Kendisine verilen görev talimatnamesinin dördüncü maddesinde bu konu ayrıntılı olarak şu şekilde belirtilmişti:

“Dördüncü Mâdde: Bâlâda muharrer husûsâtдан başka vilâyetce sür'at üzere yapılması lâzım mevâdd-ı mühimmenin biri de müdürlük ve kaymakamlık gibi me'mûriyyetlerden münâsib olanlarına Hristiyândan ba'zı zevâtın intihâb ve ta'yîni mes'elesi olub bunun vech-i münâsibi mahâllince ma'lûmât üzerine düşünülmesidir. Bu mâdde vâf-i müşârtün-ileyh ve sâir erkân-ı vilâyetden münâsibleriyle müzâkere olunarak mesela geçende Filibe'de müceddeden teşkil olunan kaymakamlıklar gibi ahâlîsi kâmilen veya ekser Hristiyân olan mahâllerden o makule Hristiyân müdür ve kaymakam ta'yînine sâlih mahâller nereleridir ve zaten nâhiye olmayub da müceddeden nâhiye hey'etine vaz'ı ve kezâlik nâhiye hey'etinde olub da kaymakamlık şekline tahvîli kabil ve münâsib mahâller var mıdır? Bunlar hemân bâ-müzâkere kararlaştırılarak Bâb-ı Âlî'ye iş'âr ile alınacak cevab üzerine icrââtına ibtidâr olunmak lazım gelir.”¹²

Ayrıca Sultan II. Abdülhamit Râif Efendi'nin görevini onaylayan irâdesinde de, bölgede yapılacak çalışmalarda özellikle bu dördüncü maddenin uygulanmasında daha dikkatli olunmasını ve bu konuya özel itina gösterilmesini bir kez daha vurgulama ihtiyacı hissetmişti:

“... Dördüncü mâddesinde muharrer olduğu vecihle Hristiyândan müdür ve kaymakam ta'yînine sâlih mahaller hakkında cereyân edecek tahkikat ve müzâkerât kararının kibel-i icrâ' bu tarafa iş'ar ve bil-istizân istihsâl-i irâde-i seniyye olunmadıkca idâre-i hâzırânın tagyîr ve tebdil olunmaması ...”¹³

Bu sırada, Midhat Paşa tarafından hazırlanan Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesi ve Meşrutiyet'in ilânı çalışmalarında da Râif Efendi yine Midhat Paşa'nın yanında idi. Bilindiği üzere Midhat Paşa I. Meşrutiyet'in ilân edilmesi sürecinin baş aktörüydü. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilerek yerine önce V. Murat'ın, sonra da II. Abdülhamit'in getirilmesi sırasında yaşanan olayların

¹¹ Konuyla ilgili Padişah'a sunulan 1 Zi-l-ka'de 1293 (18 Kasım 1876) tarihli tezkire-i sâmiye; **BOA. Yıldız Esas Evrakı (Y.E.E.)** nr. 84/133; Aynı tarihli diğer bir husûsî Sadâret tezkiresi ve Padişah'ın 2 Zil-l-ka'de 1293 (19 Kasım 1876) tarihli irâdesi; **BOA. İrâde – Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ (İ.MMS.)** nr. 55/2490 lef 4.

¹² Râif Efendi'ye göreviyle ilgili verilen talimatname metni; **BOA. İ.MMS.** nr. 55/2490 lef 2-3.

¹³ Konuyla ilgili 1 Zi-l-ka'de 1293 (18 Kasım 1876) tarihli husûsî Sadâret tezkiresi ve Padişah'ın 2 Zi-l-ka'de 1293 (19 Kasım 1876) tarihli irâdesi; **BOA. İ.MMS.** nr. 55/2490 lef 4.

başında o vardı. Bu mücadeleler sonucunda, önce anayasa hazırlanmış ve 19 Aralık 1876 günü azledilen Sadrazam Rüştü Paşa'nın yerine Midhat Paşa sadrazamlığa getirilmiş, ardından da 23 Aralık 1876 günü Padişah'ın hatt-ı hümayunu okunarak Meşrutiyet ilân edilmişti. Bu süreçte meşrutiyetin ilanına muhalefet eden veya şeklini tasvip etmeyen kimi devlet adamlarına karşın Râif Efendi; Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi devlet adamlarıyla birlikte Midhat Paşa'nın yine en yakın destekçilerinden biri olmuştu¹⁴. Meşrutiyet'in ilânından sonra da kendisi, her zaman Midhat Paşa ve Kânûn-ı Esâsî taraftarı olan arkadaşlarıyla birlikte hareket etmeye devam etmiştir¹⁵.

Edirne'deki vazifesinden dönen Râif Efendi, Meşrutiyet'in ilânından bir müddet sonra, ikinci defa Beyrut Mutasarrıflığı'na atanarak tekrar Beyrut'a gitti. Râif Efendi'nin tekrar bu göreve getirilmesinde, daha önce bölgede bulunduğu sırada gösterdiği gayret ve başarı ile ahalinin kendisinden memnun olması etkili olmuştu:

“... Râif Efendi mukaddemâ orada bulunarak yerlü ve ecnebî kâffe-i sekeneyi kendüstünden hoşnud eylemiş ve emsâl ve eslâfından ziyade ibrâz-ı hüsn-i hizmet etmiş olduğu Suriye vâilîliğinde bulunmuş olan zevâtın şahâdet-i müttefikanesi ile musaddak olduğuna binâen mûmâ-ileyhin yine zikr olunan Beyrut Mutasarrıflığı'na icrâ'-yı me'mûriyeti ...”¹⁶

Meşrutiyet'in ilânı sırasında Sadrazam olan Midhat Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sebebiyle meclisin kapatılması üzerine sadarettten azledilmişti. Bir süre yurt dışında kalan Paşa, 1878 yılında tekrar ülkeye dönerek Suriye Valiliğine atandı. Böylece Râif Efendi'nin yeniden Beyrut Mutasarrıflığı'na atanmasından bir süre sonra Midhat Paşa da yine Beyrut'un bağlı olduğu Suriye Vilayeti Valiliği görevine getirilmiş oldu ve Râif Efendi de yeniden kendisini yetiştiren Midhat Paşa'nın maiyyeti içinde yer aldı. Midhat Paşa, Suriye Valiliği sırasında Sultan Abdülhamit'le yaşadığı sürtüşme sırasında

¹⁴ Bekir Sıtkı Baykal, **Mithat Paşa – Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Ankara 1964, s. 52. Birinci Meşrutiyetin ilân süreci ve Midhat Paşa'nın konuyla ilgili çalışmaları ile Midhat Paşa tarafından hazırlanan Kânûn-ı Esâsî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cezmi Eraslan – Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006, s. 31-60.

¹⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1992, s. 97.

¹⁶ 24 Muharrem 1294 (27 Kânûn-ı Sâni 1292 – 8 Şubat 1877) tarihli Sadaret tezkiresi ve cevâben sunulan 25 Muharrem 1294 (28 Kânûn-ı Sâni 1292 – 9 Şubat 1877) tarihli irâde; **BOA. İMMS.** nr. 55/2518. Beyrut Salnamelerinde Paşa'nın ikinci defa Beyrut Mutasarrıflığı'na tayin tarihinin 25 Şubat 1292 (9 Mart 1877) olduğu belirtilir. Muhtemelen yine bu tarih de Paşa'nın görev yerine geldiği tarih dikkate alınarak verilmiştir. **Salname-i Vilayet-i Beyrut**, 1311/1893, s. 119; 1324/1906, s. 73.

istifasını sunmuş ancak istifası kabul edilmeyerek “bazı irâdâtı tebliğ için saraydan bir zat gönderileceği” belirtilmiş, ayrıca kendisinden de “bazı irâdât-ı seniyye tevdi olunmak üzere emîn bir zâtin Mâbeyn’e gönderilmesi” istenmişti. Bunun üzerine saraydan Ordu Müşiri Hüseyin Fevzi Paşa Şam’a giderek Midhat Paşa ile görüştü, Midhat Paşa da yakın adamı olan Beyrut Mutasarrıfı Râif Efendi’yi İstanbul’a gönderdi¹⁷.

Râif Efendi’nin İstanbul’da Padişah tarafından nasıl karşılandığı ve aralarında nasıl bir konuşma geçtiği bilinmiyor. Burada yaşananlarla ilgili kendisinin Midhat Paşa’ya nasıl bir bilgi verdiği de net olarak belli değil. Çünkü Midhat Paşa’nın yazışmalarında da bu konuda herhangi bir bilgi yer almıyor. Sadece Mâbeyn Baş Kitâbet’e çektiği ve Râif Efendi vasıtasıyla aldığı iltifatlarla teşekkür eden birkaç telgrafı bulunuyor¹⁸. Ancak tüm bu gelişmeler sırasında Râif Efendi’nin İstanbul’da başından geçenleri Midhat Paşa’ya düzenli olarak

¹⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar**, İstanbul 1969, I. Cilt, III. Cüz, s. 381. Midhat Paşa’nın Suriye Vilâyeti’nin durumu hakkında verdiği kimi bilgiler ve yine tafsilatlı bilgi vermek için Râif Efendi’nin de İstanbul’a gönderildiğine dâir, Mabeyn’e yolladığı 5 Haziran 1296 (17 Haziran 1880) tarihli muhtırası; **BOA. Y.E.E.** nr. 79/94.

¹⁸ Midhat Paşa’nın bu telgrafları şöyledir:

“Mâ-beyn-i Hümâyûn Baş Kitâbet Celîlesi’ne

Râif Efendi bendelerinden aldığım telgrafla mübeşşer olduğum iltifât ve inâyet-i celîle-i hazret-i pâdişâhî, ifâ-yı hakk-ı teşekküründen âciz olduğum merâhim ve eşfâk-ı celîle-i hazret-i veliyy-i ni’mete zamîme-i cedîde olmağla mahsûsan arz-ı şükran ve mahmidete müsâraat kıldndı.

21 Haziran 1296 (3 Temmuz 1880) (Beyrut’tan) Midhat” **BOA. Y.E.E.** nr. 79/96 lef 1. “Râif Efendi tarafından aldığım telgrafnamede iltifât-ı cihân derecât-ı âlî-i veliyy-i ni’metimin bir eser-i cedîdi tebşîr olunmağla edâ-yı sipâs ve mahmidete müsâraat olunur.

20 Temmuz 1296 (1 Ağustos 1880) (Şam’dan) Midhat” **BOA. Y.E.E.** nr. 79/96 lef 2.

Aynı telgraflar için ayrıca bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, I. Cilt, III. Cüz, s. 381.

Midhat Paşa kısa süre sonra Suriye Valiliği’nden Aydın Valiliği’ne becayişi yapıldıktan sonra çektiği ve oldukça uzun olan başka bir telgrafında da yine Râif Efendi vasıtasıyla aldığı iltifatlardan bahseder:

“... Pâdişâhımızın hüsn-i nazar ve teveccüh-i âlîsi olarak bunun devam ve istikrârına nâilîyyet ve muvaffakiyyetden büyük emel ve ârzû-yi âciz-ânem olmadığı halde Râif Efendi’nin birbirini müteâkib vâki’ olan îşârât ve tebşîrâtı, tamâmıyla bu maksad-ı âciz-ânemi te’min ettiğinden ve her nerede bulunsam hatt-ı hareket-i âciz-ânemin mebde’ ve müntehâsı Pâdişâhımızın sunûf-ı tebea-i şâhâneleri hakkında olan himâyet ve adâlet-i seniyye-i mülûk-ânelerinin ibrâzi âsârıyla mümkün ve ahâlinin ma’mûriyyeti ve zât-ı şevket-simât-ı cenâb-ı pâdişâhîye cümlelerin tezyîd-i meyl-i merbûtiyeti mes’elesi bulunduğundan İn-şâ’-Allah-ü Taâlâ bu me’mûriyyet-i âciz-ânemde dahî vazîfe-i asliyyeyi ifâ ile herhalde merzî-i âlî-i hazret-i pâdişâhîye muvâfık harekete muvaffakiyyetimi eltâf-ı celîle-i ilâhiyyeden temennî ederim ...” İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, I. Cilt, III. Cüz, s. 383.

bildirdiği anlaşılıyor. Zira Beyrut'tan Sultan II. Abdülhamit'e yollanan bir jurnalde Midhat Paşa ile Râif Efendi'nin gizli olarak haberleştikleri belirtiliyordu¹⁹.

Râif Efendi'nin bu ziyaretinin ardından Midhat Paşa'nın Suriye Valiliği'nden ayrılma talebi kabul edilerek Aydın Valisi Hamdi Paşa ile becayişleri icra edildi ve Midhat Paşa Aydın'a tayin edildi. Râif Efendi de Padişah tarafından tekrar Beyrut'a gönderilmeyerek İstanbul'da bırakıldı ve rütbesi "rütbe-i saniye"den "rütbe-i ûlâ"ya yükseltildi* ve ardından da Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na* getirildi²⁰. Râif Efendi'den boşalan Beyrut Mutasarrıflığı'na da Saruhan Mutasarrıfı Necip Paşa tayin edildi²¹. Sonradan "Nafia Müfettiş-i Umumiliği"ne ve ondan sonra da "Nafia Nazırlığı"na atanacak olan Râif Efendi'nin uhdesine, 1884 yılında da "rütbe-i samiye-i vezaret" tevcih edilerek "Paşa"lığa yükseltilecektir*. Râif Efendi'ye verilen vazifeler ve bu vazifelerin

¹⁹ Midhat Paşa'nın, Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi ve İstanbul'da bulunan Beyrut Mutasarrıfı Râif Efendi'nin gizli telgraf muhaberelerine dair Beyrut telgraf memurlarından birinin imzasız journalı; **BOA. Y.E.E.** nr. 79/95 (30 Receb 1297 – 8 Temmuz 1880)

* Paşa'ya rütbe-i ûlâ tevcih edildiği tarih 27 Ramazan 1297 (3 Eylül 1880)'dir.

* Paşa'nın Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na getirildiği tarih 7 Şevval 1297 (13 Eylül 1880)'dir.

²⁰ Yıldız evrakı arasında, Sultan II. Abdülhamit'e teşekkür ve minnet duygularını ifade etmek için yazılan ve Paşa'ya bu rütbe ve vazifelerin verildiği tarihlere denk gelen "Râif" imzalı bir teşekkür arzı bulunmaktadır. Arzıda imzası olan "Râif" in kim olduğu kesin olarak bilinmese de muhtemelen bu arıza, İstanbul'da kendisine gösterilen iltifat münasebetiyle Köse Mehmet Râif Efendi tarafından yazılmıştır. Arzının tam metni şöyledir:

"Şevket-lü, Mehâbetlü, Kudretlü, Kemâl-i Merhametlü, Veliyyün-ni'-met-i bî-minnetim, Veliyy-ün-niam-ı âlem Pâdişâhım Efendim

Şimdiye kadar hakk-ı çâker-ânemde ibzâl ve şâyân buyrulan envâ'-i lût ve iltifât-ı cihân-derecât-ı mülûk-ânelerinin vücûhla teşekküründen âciz iken, ihsân ale-l-ihsân olarak zuhûra gelen eltâf ve inâyât-ı celile-i mülûk-ânelerinden dolayı zimmet-i mülûk-âneme terettüb eden farıza-i şükran ve mahmidetin îfâsı emrinde ömrüm oldukça ıyâl ve evlâdımla çalışmış olsam hakka ki yine zerre-i hakk-ı teşekkürünü îfâya muktedir olamayacağımı bildiğim cihetle âilemle beraber cân ve vârim veliyyün-ni'-met-i bî-minnetim pâdişâhım efendim uğrunda hasr ve vakf ederek rukkâ-i sadâkat ve memlûkiyyetimi, karıncanın yâr-gâh-ı Süleymânîye takaddüm-i âciz-ânesi kabilinden olmak üzere huzûr-ı şevket-nüsûr-ı hilâfet-penâhilerine arz ve takdime cür'et ve mefrûz-ı zimmet-i rakik ve sadâkatim olan devâm-ı ömr ve ikbâl ve izz ve iclâl-i şehn-şâhîlerinin îfâsına mübâderetle maa-l-acz arz-ı mehâmid ve şükranîyete mücâseret eylerim. Ol bâbda ve her hâlde emr-ü fermân ve lût ve ihsân şevket-lü, mehâbetlü, kudretlü, merhametlü veliyyün-ni'-met-i bî-minnetim pâdişâhım efendim hazretlerindir."

Kulları

25 Ramazan 1297 (1 Eylül 1880)

Râif

BOA. Y.E.E. nr. 147/56

²¹ Midhat Paşa hatırıyla Mabeyn Baş Kitâbet'e yollanan 29 Şaban 1297 (6 Ağustos 1880) tarihli muhtıra; **BOA. Y.E.E.** nr. 79/97.

* Paşa'ya vezaret rütbesinin verildiği tarih 11 Muharrem 1302 (31 Ekim 1884)'dir.

de ötesinde vezaret mevkiine yükseltilmesi, kendisinin Midhat Paşa'nın en yakın adamlarından biri olduğu düşünülüşünde, Sultan Abdülhamit – Midhat Paşa ve Râif Efendi arasındaki ilişkilerin mahiyetini ve bu ilişkileri biçimlendiren sürecin nasıl işlediği sorusunu akla getirmektedir. Ne var ki bu ilişkilere ve sürece ait sorular elimizdeki kaynaklarda da cevapsız kalmaktadır. Muhtelif ve mühim maddelere dair Sultan Abdülhamit tarafından bizzat dikte ettirilerek yazdırılan ve Sadrazam Cevad Paşa'ya tebliğ olunan mufassal bir muhtırâda şöyle deniyor:

“... ol tarihte Suriye’de ismini zikre hâcet olmayan bir vâli (Midhat Paşa) zamânında saltanat ve hükümet aleyhine sokaklarda yaftalar yapıldırılmak ve i’lân-nâmeler neşr olunmak ve adliyye ve mâliyye aleyhine şikâyet vuku’ bulmak ve ‘çok yaşasun vâli ve çok yaşasun fûlan (Midhat Paşa)’ gibi oranın hâkimiyetini tasdik etmeğe benzer ahvâl zuhûra gelmesi ve vâli aleyhine Bâb-ı Âli’ye tahrîren şikâyetler vuku’ bulması üzerine Râif Paşa Der-sâadet’e gelerek fesâdın önü alınub vâli tebdil olunmuş idi. Râif Paşa’nın o vaktten bertü sadakatle hizmet etmekte olduğu maa-l-memnûniyye müşâhede buyrulmaktadır.”²²

Görüldüğü üzere muhtıradaki muğlâk ifadeler gerçekte yaşananların ne olduğunu anlayabilmemize imkân vermemektedir. Râif Efendi İstanbul’a gelince bölgedeki olaylar hakkında neler anlatmış ya da hangi önerilerde bulunmuştur ki bunlar fesadın önünün alınmasını sağlamıştır..? Ya da hangi gerekçeyle kendisine iltifat ve ihsanlarda bulunulmuştur..? Bu soruların cevapları muhtırada bulunmamaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal da bu muhtırayla ilgili endişelerini şu şekilde kaydetmektedir:

“Râif Paşa’nın İstanbul’a gelmesiyle fesadın önü nasıl alınmıştır, onun gelmesi mi fesadın önünü almıştır, İstanbul’a gelince – fesadın önünü almak için – valinin tebdilini mi ihtar etmiştir, o vaktten evvel sadakatle hizmet etmiyor muydu ki, ‘o vaktten beru sadakatle hizmet etmekte olduğu maa-l-memnûniyye müşâhede buyruluyor’? İzaha muhtaç olan bu noktalar, Padişah’ın muhtırasında üstü kapalı geçilmiştir.”²³

Aynı konu, 1895 yılı ortalarında, Doğu vilayetlerinde yapılacak bazı reformlar için teşkil edilmiş olan “Anadolu Vilayetleri Müfettişliği” görevine Râif Paşa’nın atanması gündeme geldiğinde de Padişah tarafından yine benzer şekilde ifade edilmiştir. Bu görev için önerilen diğer yetkililere olumsuz yaklaşan Sultan II. Abdülhamit, Râif Paşa’nın bu iş için daha uygun olduğunu

²² İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a.g.e., I. Cilt, III. Cüz, s. 382.

²³ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a.g.e., I. Cilt, III. Cüz, s. 382.

belirtmiş ve Paşa'nın yeni görevinin ehemmiyetiyle ilgili kendisine ayrıntılı bir muhtıra metni hazırlatmıştı. Görevin ehemmiyetiyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgilerin yer aldığı muhtıradaki Padişah'ın Râif Paşa'ya karşı olan güveninin sebebi de şu şekilde açıklanıyordu:

“... Midhat Paşa'nın Suriye Vâililiği esnâsında orada ıslaha muhtâc ba'zı mevâddın müzâkeresi için ândan bir adam istenilmesi üzerine kendüsü gönderilmişti. Ol vakt huzûr-ı şâhânede nâil-i şeref-müsül oldular. Ol vaktten berü ta'yîn buyruldukları her hizmetde sadâkat ve istikametle ifâ-yi vazife eyledikleri müşâhade buyrulmuşdur. Midhat Paşa'nın mâiyyetinde olduklarında âna karşı namuslu bulunmakla beraber efendimizi zerretenmâ gücendirecek bir halde bulunmadılar. Efendimizin kendülerine bu derece i'timâd buyurmaları şu sebebden ilerü gelmiştir.”²⁴

İbrahim Alâettin Gövsa'ya göre; Sultan II. Abdülhamit'in Râif Paşa'yı bu şekilde rütbe ve makam tevcihiyle İstanbul'da tutmasının asıl nedeni Midhat Paşa'yı yalnızlaştırmaya çalışma politikasının bir sonucuydu. Sultan, Midhat Paşa'yı çevresindeki değerli adamlardan ayırarak tek başına bırakmayı hedeflemektedir:

“... Abdülhamit, düşman olduğu Midhat Paşa'yı, değerli adamlarından ayırmak istediğinden zekâsını beğendiği Râif'i İstanbul'da alıkoymuş, rütbeler ve nişanlar verdikten sonra onu birdenbire Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na çıkarmıştı ...”²⁵

²⁴ Anadolu Vilayetleri Müfettişliği'ne tayini tasavvur olunan Râif Paşa'ya verilmek üzere Sultan II. Abdülhamit tarafından tanzim ettirilen muhtıra metni; **BOA. Y.E.E.** nr. 4/36. 1895 yılı ortalarında Râif Paşa Rûsûmat Eminliği görevindeyken, Doğu vilayetlerinde yapılması tasarlanan reformlarla ilgilenmek üzere Anadolu Vilayetleri Müfettişliği'ne atanması düşünülen devlet görevlileri arasında kendisi de zikredilmiş ve bu konuda Sadaret'ten Sultan II. Abdülhamit'e bir tezkire yazılmıştı. Bkz. 28 Zi-l-hicce 1312 (22 Haziran 1895) tarihli sadaret tezkiresi; **BOA. Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)** nr. 330/144. Sultan II. Abdülhamit önce atanması düşünülen kişiler arasında en doğru olanının Râif Paşa olduğunu belirtmiş olmasına ve hatta kendisine hitaben yukarıdaki muhtıra metnini hazırlatmış olmasına rağmen bu görev gerçekleşmeyecek, ileride görüleceği üzere, bu olaydan kısa süre sonra Râif Paşa Halep Valiliği'ne atanacaktır. Bahsi geçen müfettişliğe de Ahmet Şâkir Paşa atanmıştır. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993, s. 55-56.

²⁵ İbrahim Alâettin Gövsa, “Râif Paşa”, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul (tarihsiz), s. 312.

Bu süreç içerisinde yukarıdaki iddianın haklı olabileceğini akla getiren gelişmeler yaşanmıştı. Öncelikle Râif Efendi, İstanbul'da gördüğü iltifat ve aldığı payelerden sonra da Midhat Paşa ile olan yakınlığını devam ettirmişti. Yukarıda da bahsedildiği üzere Midhat Paşa ile gizli haberleşmelerine devam ettiği gibi, İstanbul'da Midhat Paşa lehine faaliyetlerde bulunmaya devam ettiğine dair de Padişah'a jurnaller gidiyordu. Örneğin "Mahmud Paşa" imzasıyla Padişah'a yollanan bir jurnalde; Ticaret Nazırı Râif Efendi'nin maiyetindeki memurlara Midhat Paşa hakkındaki iddiaların doğru olmadığını anlattığı, hatta nazırlara ve Başvekile dahî Midhat Paşa ile ilgili konuşmalar yaptığı bildiriliyordu. Yine Mahmud Paşa'ya göre, Başvekil Paşa bu sebepten dolayı Râif Efendi ile yalnız kalmaktan dahî çekiniyordu:

"... Mesmûât-ı mevsûkaya göre Râif Efendi Perşembe günü Bâb-ı Âlî'de Başvekil Paşa kullarının odasına gelüb yine Midhat Paşa'ya dair söz açmak istemiş ise de Başvekil Paşa: 'Aman seninle yalnız oturmayalım. Belki sût-i zann olunur. Bir ifâde-i resmîyeniz var ise Meclis günü söyleyiniz' deyü Râif Efendi'yi savuşturmuşdur."²⁶

Yine birkaç ay sonra yollanan imzasız bir başka jurnale göre de; Râif Efendi, bizzat Midhat Paşa lehine çalışıp onunla görüşmeye devam ettiği gibi, İstanbul'daki kimi kişilerin Paşa'yla irtibatını da sağlıyordu. Aydın Valiliği'ne atanmış olan Midhat Paşa ulemaya yaranmak için Fatih Camii ders hocalarının birikmiş maaşlarını ödemekte ve Şeyh Ebülhüda isimli din adamı da Ticaret Nazırı Râif Efendi vasıtasıyla Midhat Paşa ile irtibatta bulunmaktaydı²⁷.

²⁶ Mahmud Paşa imzasıyla Padişah'a yollanan 23 Cemaziyelahir 1298 (23 Mayıs 1881) tarihli jurnal; **BOA. Y.E.E.** nr. 19/12 lef 1. Yine Mahmud Paşa bu jurnalden 10 gün kadar sonra yolladığı başka bir jurnalde de Râif Efendi'nin Midhat Paşa'yı desteklemek için çevresindekilere anlattıklarından bahsediyordu. Bu jurnalı de şöyledir:

"... Ezcümle Ticaret Nazırı Râif Efendi; 'Ben eyüce tahkik etdim. Bizim Paşa (Midhat Paşa) efendimizi iki defa görmüş ve keşf-i zamîr etmiş ve bu sırada burada bulunan muhâliflerinden emîn olmadığını söylemiş. Efendimiz dahî te'mînât vermişler, kendi nefs-i şâhanelerine mahsûs taâmdan yemek gönderiyorlar imiş ve yemeklerin tablaları emniyet için mühürlü gidiyor imiş. Paşa elbet berâat-i zimmetini isbâta muktedir olacak ve burada olmaz ise bir vilâyet valiliğine kaydırılacaktır ve Başvekâletin yakında tebdîli me'mûl olduğundan bu maksada mânî kalmayacaktır' sözlerini birkaç kişiye söylemiştir." Mahmud Paşa'nın 5 Receb 1298 (3 Haziran 1881) tarihli jurnalı; **BOA. Y.E.E.** nr. 19/12 lef 2.

²⁷ Padişah'a, 29 Zilhicce 1298 (22 Kasım 1881) tarihli imzasız jurnal; **BOA. Y.E.E.** nr. 79/116.

Bütün bunlara rağmen Sultan II. Abdülhamit, açıkça “Midhat Paşa'nın adamı” olarak tanınan Râif Paşa'ya karşı her zaman tereddütlü davranmakla beraber, Midhat Paşa sürgün edildikten sonra da onu birçok önemli mevkide görevlendirmeye devam edecektir²⁸. Gerçi bu görevlerin çoğu merkezden uzakta ve o dönem için bir nevi sürgün sayılabilecek uzak vilayet idarecilikleri olsa da, Paşa'ya tamamen işten el çektirilmemiştir. Paşa hakkında yazılan yazılarda, Sultan II. Abdülhamit'in Râif Paşa'ya yönelik bu tavrı; onun Midhat Paşa'nın yargılanması sırasında sessiz kalarak, ne II. Abdülhamit'e yaranmak için Midhat Paşa'yı suçlayıcı ve kötüleyici bir tavra girmemiş ne de tamamen karşı tarafa geçip Sultan'a cephe almamış olmasına bağlanır. Aynı tavır Paşa'nın halk nazarında da dürüst bir devlet adamı olarak tanınmasında etkili olmuştur²⁹.

Râif Efendi Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'ndan sonra Nafia Nazırlığı'na getirilmiş ve bunun ardından da uhdesine vezâret tevcihiyle “Paşa”lığa yükseltilmişti. 1884 yılı sonlarından itibaren ünvanı artık “Râif Paşa” idi. Paşa'ya vezaret tevcih edilmesinden sonra, Osmanlı'nın meşhur Maarif Nazırlarından Münif Paşa, Râif Paşa için şu şiiri yazmıştı:

“Üç tuğlu vezir olurdu evvel
 Üç tüylüsü oldu şimdi peyda
 Üç tüy ile üç tuğu kıyas et
 Devlet ne idi ne oldu hâlâ”³⁰

Münif Paşa'nın şiiri aslında, zaten pek sevmediği anlaşılan Râif Paşa'nın şahsına karşı bir hicivden ziyade, bir devlet adamı tarafından yapılan ağır bir devlet eleştirisi olarak algılanmalıdır. 19. yüzyılın sonlarına doğru artık açıkça

²⁸ Sultan II. Abdülhamid'e atfedilen hatıralarda da bu konudan bahsedilir. Sultan, Midhat Paşa ile ilgili hatıralarını anlatırken, ona karşı bir kin duymadığından, hatta maiyetindeki devlet adamlarından Râif Paşa'yı devlet hizmetinde kullanmaya devam ettiğinden bahseder. **Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri**, (Yayın Hazırlayan: İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 23.

²⁹ Gövsa, **a.g.m.**, s. 312; İsmet Parmaksızoğlu, “Râif Mehmed Paşa”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XXVII, Ankara 1978, s. 211-212. Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na getirilmesinden itibaren genel olarak Paşa'nın görev yerleri hakkında bilgi için bkz. Sinan Kunalalp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 1999, s. 167.

³⁰ Ali Budak, **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa**, İstanbul 2004, s. 45.

hissedilmeye başlanan devlet idaresindeki gerileme karşısında Münif Paşa da birçok devlet adamı ve aydın gibi, bu sürecin sorumlusu olarak gördüğü yönetime karşı sert eleştiriler getirmektedir.

Paşa'nın Nafia Nazırı olduğu dönemde, Isparta'da bir yol yapımı ile ilgili kimi problemleri çözmek için İstanbul'da bizzat Paşa ile görüşerek problemleri halleden Ispartalı Böcüzâde Süleyman Sami hatıralarında Râif Paşa'dan;

“Allah razı olsun. Doğru iş anlar ve ülke-i Osmaniye'yi heyet-i umûmiyesi ile bilir ve sever bir nazır ...”³¹

diye bahseder.

Yine, 1884-1885 yıllarında Nafia Nazırı iken, Sultan II. Abdülhamit tarafından Nişantaşı ile Pangaltı arasındaki arazide kurulmak istenen ve içerisinde çeşitli bitki ve hayvanların yetiştirilip sergilenmesi düşünülen bir karma “hayvanat ve nebatat bahçesi” inşaatının yönetim sorumluluğu Râif Paşa'ya verilmişti³².

Nafia Nazırlığı sırasında vuku bulan bir toplu tebdil sırasında görevden alınan Paşa Adana Valiliği'ne atandı³³. Adana'daki toplam 1 yıl 8 ay 17 günlük görevinin³⁴ ardından buradaki görevi de sonlandırılan³⁵ Paşa'nın önce Musul Valisi Tahsin Paşa ile becayişine karar verildi³⁶. Ancak bu görev değişikliği karşısında Râif Paşa istifasını sununca Tahsin Paşa'nın Musul Valiliği görevine devam etmesine ve Adana'ya da başka bir vali atanmasına karar verildi³⁷.

³¹ Böcüzâde Süleyman Sami, *Üç Devirde Gördüklerim (Hakâyık'ül-beyân fi eşkâli'l-izmân “Yahut” “Ne Derekeye İnmiştik Ne Derekeye Çıktık”)*, (Yayına Hazırlayanlar: Hasan Babacan – Servet Avcı), Ankara 2008, s. 33.

³² Feza Günergun, “Türkiye’de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş”, *I. Ulusal Veteriner Hekimliği ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri*, (Prof. Dr. Ferruh Dinçer’in 70. Yaşı Anısına), (Editör: Abdullah Özen), Elazığ 2006, s. 185-218.

³³ Nafia Nazırı Râif Paşa'nın Adana Valiliği'ne, Adana Valisi Abidin Paşa'nın da Sivas Valiliği'ne tayinlerine dâir 20 Zi-l-hicce 1302 (29 Eylül 1885) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 962/76056.

³⁴ **Salname-i Vilayet-i Adana**, 1312/1894, s. 27.

³⁵ Sadrazamın Konya, Adana ve Ankara Valileri Said, Râif ve Abidin Paşaların tebdilleri ile ilgili 4 Şevval 1304 (26 Haziran 1887) tarihli tezkiresi ve konuyla ilgili 5 Şevval 1304 (27 Haziran 1887) tarihli irâde; **BOA. Y.A.HUS.** nr. 204/6.

³⁶ 5 Şevval 1304 (27 Haziran 1887) tarihli diğer bir irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1039/81743.

³⁷ Adana'nın yeni valisi göreve gelene kadar Râif Paşa vekâlet maaşı ile buradaki görevine devam ettirildi. Dâhiliye Nezâreti'nden Konya ve Adana vilayetlerine 18 Zi-l-hicce 1304 (6

Paşa'nın Adana valiliği sırasında yapılan en önemli faaliyetlerden birisi; temeli Abidin Paşa'nın Adana valiliği sırasında atılmış olan, 67 km. uzunluğundaki Adana-Mersin demiryolu hattının 2 Ağustos 1886 tarihinde işletmeye açılması olmuştur³⁸.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar" isimli meşhur eserinde, Râif Paşa'nın Adana Valiliği sırasında Kozan Mutasarrıfı olan babası Mehmet Emin Paşa'nın azledilerek İstanbul'a gönderilmesinden, dönemin valisi Râif Paşa'yı sorumlu tutar³⁹. Hatta sonraları bu olay yüzünden "insan üzülürse dili uzar" sözüne uyarak içinden Râif Paşa'ya sövdüğünü belirtir. Fakat yıllar sonra "Hazine-i Evrak"ta incelemeler yapan İbnülemin, babasının azlinde Râif Paşa'nın hiçbir suçunu olmadığını anlamış ve:

"Eyledik hakkında hayli kıyl ü kal
Hakkını Râif Paşa etsin helal"

demiştir⁴⁰.

1889 yılı Mart ayı içinde, o sırada açıkta bulunan Râif Paşa'nın Beyrut Valiliği'ne atanması gündeme geldi. Sultan Abdülhamit, yeni bir vali atanacak olan Beyrut Vilayeti'ne Dâhiliye Nazırı'nın önerdiği Yemen'in eski valisi Aziz

Eylül 1887) tarihli tezkire; BOA. Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî (DH.MKT.) nr. 1444/113.

³⁸ Bu demiryolu hattının açılışının ilginç bir öyküsü vardır: Açılış günü istasyonu dolduran ve trenin ne olduğunu ilk defa görecek olan halk, lokomotif düdüğü çalarak istasyona girince bir anda dağılıp kaçışmaya başlamış. Herkes lokomotif ve vagonlara hiç yanaşmadan, ilk defa gördükleri bu garip aygıtı uzaktan seyretmekle yetinmiş. İlk zamanlar kimse treni kullanmamış. İşletmeyi yöneten şirket halkı alıştırmak için; önce parasız hayvan taşımış, sonra bir ay süreyle halk ücretsiz olarak seyahat ettirilmiş, daha sonra da küçük ücretler alınarak halk yavaş yavaş tren yolculuğuna alıştırmıştır. **Yurt Ansiklopedisi – Türkiye, İl İl: Dünü-Bugünü-Yarını**, "Adana", Cilt: I, İstanbul 1981, s. 35. Râif Paşa'nın demiryollarına yönelik çalışmaları ilerleyen yıllarda görev yaptığı değişik yerlerde de devam edecektir. Örneğin Halep Valisi olduğu dönemde, İskenderun bölgesindeki bataklıkların kurutulması çalışmaları sırasında Paşa, İskenderun'a gelen ya da transit geçen yolculardan alınan vergilerle bir "Bataklık İdaresi" kurulmasını sağlamıştı. Bu yöntem, idare için gerekli tesislerin inşası ve ekipmanın sağlanması açısından oldukça başarılı olmuştu. Sonuçta "Bataklık İdaresi" bataklıkları kurutmak için İskenderun'a tonlarca dolgu malzemesi çektiği gibi İskenderun'u dekovil ile de tanıştırmıştı. (Dekovil; Ray aralığı 60 cm. veya daha az olan, araçları buhar, hayvan veya insan gücüyle yürütülen küçük demiryoludur.) Mert Sandalcı, "İskenderun Dekovil Hattı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VI, Sayı: 2, İstanbul 2005, s. 291.

³⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a.g.e., IV. Cilt, XI. Cüz, s. 1657.

⁴⁰ Hüsrev Hatemi, **Eriyen Mumlar**, İstanbul 1998, s. 232.

Paşa yerine, kendisi de bu göreve tayini istidadında bulunan Râif Paşa'nın atanmasının, daha önce orada görev yapmış olduğundan dolayı “*vukuf ve ma'lûmât-ı mahalliyyesi cihetiyle*” daha doğru olacağını belirtmişti. Hatta Paşa'nın Bâb-ı Âlî'ye davet edilerek çeşitli konularda kendisine tenbihte bulunulmasını istedi:

“... kendüsü Bâb-ı Âlî'ye celb ve da'vet ile hüsn-i idâreye ve ale-l-husûs vilâyetin merkez saltanat-ı seniyyeye merbûtiyyetinin takviyesi husûsuna begayet i'tinâ' eylemesi hakkında kendüsünden taahhüdât ve te'mînât-ı lâzime alınarak müşârûn-ileyh Aziz Paşa hazretlerinin diğer açılacak bir vilâyete ta'yîn kılınmak üzere müşârûn-ileyh Râif Paşa hazretlerinin Beyrut Vâfilîğine ta'yîni ...”⁴¹

Fakat Râif Paşa Beyrut Valiliği görevine gitmedi. Bir süre sonra Paşa'nın görev yerine gideceği ve bunun için kendisine verilmesi gereken beş yüz liranın hemen ödenmesi konusunda bir irâde daha çıktı⁴². Aynı gün Râif Paşa “Birinci Rütbeden Nişân-ı Âlî-i Osmânî” nişanı ile⁴³; eşi Servet Hanımefendi de “Birinci Rütbeden Nişân-ı Âlî-i Şefkat”^{*} nişanı ile taltif edildiler⁴⁴. Bunlara rağmen Râif Paşa yeni göreve gitmeyerek İstanbul'da kaldı. Sonuçta Paşa'ya görev değişikliği yapılarak kendisinin Rüsûmât Emâneti'ne atanmasına, Beyrut Valiliği görevine de Râif Paşa gibi daha önce Beyrut'ta mutasarrıflık görevinde bulunmuş olan Kudüs Mutasarrıfı Rauf Paşa'nın atanmasına karar verildi⁴⁵:

⁴¹ 29 Cemâzi-yel-âhir 1306 (02 Mart 1889) tarihli husûsî sadâret tezkiresine cevâben 1 Receb 1306 (03 Mart 1889) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1129/88216. Paşa'nın Beyrut Valiliğine tayini ile ilgili bu irâdeden bir gün sonra 2 Receb 1306 (04 Mart 1889) tarihinde, aynı konuda yeniden yazılan bir Sadâret tezkiresine cevâben sunulan 4 Receb 1306 (06 Mart 1889) tarihli diğer bir irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1125/87911.

⁴² 25 Receb 1306 (27 Mart 1889) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1127/88090.

⁴³ 25 Receb 1306 (27 Mart 1889) tarihli diğer bir irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1128/88110.

^{*} Osmanlı Devleti'nde yetkili ve idarecileri taltif etmek amacıyla verilen değişik nişanlar bulunmaktaydı. “Nişân-ı Âlî-i Şefkat” ya da “Şefakat-ı Nişân-ı Hümâyûnî” adı verilen bu nişan ise, Sultan II. Abdülhamit'in özel olarak kadınlara verilmek üzere çıkardığı nişandır. İbrahim Artuk – Cevriye Artuk, **Osmanlı Nişanları – The Ottoman Orders**, İstanbul 1967, s. 23-25.

⁴⁴ 25 Receb 1306 (27 Mart 1889) tarihli diğer bir irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1128/88144.

⁴⁵ Beyrut Salnamelerinde Râif Paşa'nın bu göreve gelmemesi şu ifadelerle belirtilmektedir: “Müşârûnileyh Râif Paşa hazretleri Beyrut Vilayeti'ne memur olub müteakiben yerine Rauf Paşa hazretleri tayin buyrulmuş olduklarından Beyrut'u teşrif buyurmamışlardır.” **Salname-i Vilayet-i Beyrut**, 1311/1893, s. 122. Salnamelerin çoğunda da Râif Paşa'nın Beyrut Valiliğinden bahsederken kısaca “gelmemişlerdir” denir. Örnek olarak bkz. **Salname-i Vilayet-i Beyrut**, 1318/1900, s. 74; 1324/1906, s. 74.

“... Beyrut Vâlisi Râif Paşa hazretlerinin iktidâr ve rû'yeti ve istikameti hasebiyle ve gerçi kendüsü şimdiye kadar umûr-ı rûsûmiyye ve mâliyyede istihdâm olunmamış ise de bu vesile ile o işlerde dahî iktisâb-ı meleke ve mahâret ederek ileride umûr-ı mâliyye için vukufu bir zât daha yetişmiş olacağı cihetle müşârûn-ileyh Râif Paşa'nın emânet-i müşârûn-ileyhâya ta'yini tasvîb buyrulmuş ...”⁴⁶

Rûsûmât Emâneti'nde yaklaşık bir yıllık vazifesinden sonra 1890 yılı Mayısında “Ticaret ve Nafia Nazırlığı”na atanan Paşa, 4 Eylül 1891 tarihinde vukubulan toplu tebdil sırasında yeniden nazırlıktan azledildi⁴⁷. Daha sonra da, yine ikinci defa olarak, Rûsûmât Emâneti'ne atandı⁴⁸. Paşa'nın ikinci Rûsûmât Emînliği görevi yaklaşık iki buçuk yıl devam etti. 1894 yılında İstanbul'u ziyaret eden Sırbistan Kralı'nı karşılama ve mihmandarlığını yapma görevi de o sırada Rûsûmât Emîni olan Râif Paşa'ya verilmişti⁴⁹. Râif Paşa'nın genel olarak bu tür karşılama ve mihmandarlık gibi vazifelerde tercih edilen bir devlet adamı olduğu anlaşılıyor. Sultan Abdülhamit'in Serkâtibi Tahsin Bey de hatıralarında; Mısır'da İngiliz etkisinin yoğunlaştığı ve Sultan Abdülhamit'in de bu sebepten dolayı son derece sıkıntılı olduğu bir sırada İstanbul'u ziyaret eden Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın mihmandarlığına, Hidiv'e büyük bir iltifat olmak üzere vüzeradan Râif Paşa'nın tayin edilmiş olduğunu belirtir⁵⁰.

⁴⁶ 10 Şaban 1306 (11.04.1889) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1134/88551. Aynı gün, konuyla ilgili Padişah'a yazılan Sadâret tezkiresine cevâben verilen 12 Şaban 1306 (13.04.1889) tarihli diğer bir irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1130/88300.

⁴⁷ Sultan II. Abdülhamit'in toplu tebdil vesilesiyle bütün nazırların değiştirilmesiyle alakalı 29 Muharrem 1309 (4 Eylül 1891) tarihli hatt-ı hümayunu için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, III. Cilt, X. Cüz, s. 1478-1479.

⁴⁸ 20 Haziran 1309 (2 Temmuz 1893) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1305/1310.Z/05. Râif Paşa'nın eniştesi Ali Efendi de çeşitli vilayetlerde görevlerde bulunmuş bir devlet memuruydu. Özellikle Tuna ve Aydın vilayetlerinde hizmette bulunmuş olan Ali Efendi, en son Aydın Vilayeti Tahrir-i Emlak Mümeyyizi iken istifa ederek İstanbul'a gelmişti. Paşa yeniden Rûsûmat Emînliği'ne başladıktan bir süre sonra, Mabeyn'den eniştesinin, o sırada açığı bulunan Evkaf Meclisi İdare Azalığı'na atanması talebinde bulundu. Rûsûmât Emîni Râif Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 18 Ağustos 1309 (30 Ağustos 1893) tarihli arzı; **BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)** nr. 82/6.

⁴⁹ 3 Haziran 1310 (15 Haziran 1894) tarihli husûsî irâde; **BOA. İrâde – Husûsî (İ.HUS.)** nr. 25/1311.Z/146. Paşa misafir kralla ilgilenirken yerine Nafia Nazırı vekâlet edecekti. Daha sonra kendisine de görevi tebliğ edildi. Dâhiliye Nezâreti'nden Sadaret'e 9 Haziran 1310 (21 Haziran 1894) tarihli tezkire; **BOA. DH.MKT.** nr. 300/37. Teşrifat-ı Umumiye Nazırı'ndan Mabeyn Baş Kitâbet'e 14 Haziran 1310 (26 Haziran 1894) tarihli tezkire; **BOA. İ.HUS.** nr. 25/1311.Z/103.

⁵⁰ Tahsin Paşa, **Abdülhamit – Yıldız Hatıraları**, İstanbul 1931, s. 108.

Halep Valiliği Dönemi

1895 yılının son günlerinde Râif Paşa Halep valiliğine atandı. Aslında bu göreve önce Hasan Fehmi Paşa atanmıştı. Ancak Hasan Fehmi Paşa atandığı bu göreve gelmeyip, Rüsûmât Emîni Râif Paşa ile “tahvîl-i me'mûriyyet” yaparak Rüsûmât Emînliği görevine geçti ve onun yerine de Râif Paşa atandı⁵¹.

Râif Paşa'nın Halep'te göreve başlaması, ülke genelinde Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı bir döneme denk gelmişti. 1895 yılı sonlarına doğru Halep'e bağlı Maraş, Zeytun, Antakya, Antep gibi kazalarda⁵² ciddi olaylar meydana gelmiş ve askerî birlikler ayaklanmaları güçlülkle bastırmıştı. Özellikle Ermeni nüfusun yoğun olduğu Zeytun kazası zaten eskiden beri sürekli Ermeni isyanlarının yaşandığı bir yerdi. Râif Paşa vilayet genelinde bu tür kargaşaların en yoğun olduğu dönemde Halep Valiliği'ne atandı. Paşa, Halep Valiliği görevinde bulunduğu dönemde, o sırada “Halep ve Adana Fevkalade Umum Kumandanı” sıfatıyla bölgedeki askerî birliklerin başında bulunan Ferik Ali Muhsin Paşa ile uzun süreli bir çatışma yaşadı. İki yetkilinin birbirlerine yönelik suçlamalarıyla derinleşen çatışma, Râif Paşa'nın Halep valiliğinden ayrılışına kadar sürecek, hatta Ali Muhsin Paşa'nın Râif Paşa'ya yönelik suçlamaları Paşa'nın görevinden azline giden süreci hazırlayacaktır. Çatışma sebeplerinin başında da Ermeni hareketlerine karşı yapılacaklar konusu geliyordu. Ali Muhsin Paşa'nın Râif Paşa'ya yönelik eleştirilerinin en önemlilerinden birisi; Paşa'nın tespit edilen kimi fesad cemiyeti üyelerine ve genel olarak Ermeni meselesine dair uygulamalarında müsamahakâr davrandığı iddiasıydı⁵³. Ali Muhsin Paşa'nın şikâyetiyle ortaya çıkan bu ilk gerginliğin ardından devam eden karşılıklı iddialar üzerine İstanbul, Halep'teki iki yetkili arasındaki sorunu

⁵¹ 14 Kânûn-ı Evvel 1311 (26 Aralık 1895) tarihli irâde; **BOA. İDH.** nr. 1330/1313.B/16. Hasan Fehmi Paşa'nın atandığı valiliğe gelmemesi, Halep Salnamelerinde “... devletlü Hasan Fehmi Paşa hazretleri teşriflerinden evvel tahvil-i memuriyet buyurmuşlardır ...” şeklinde zikredilir. **Salname-i Vilayet-i Haleb**, 1318/1900, s. 75.

⁵² Suriye'nin kuzey bölgesiyle Anadolu'nun güney bölgesini oluşturan Halep Vilayeti; (Hicrî 1300 tarihinden itibaren) merkeze bağlı üç sancak (Halep-Maraş-Urfa) ve bunlara bağlı (Halep ve Maraş merkez kazaları hariç) on dokuz kazadan oluşuyordu. **Salname-i Vilayet-i Haleb**, 1300/1882, s. 42. 1303 (1885) tarihinde Halep'e bağlanan Rakka kazası ve yine 1305 (1887) tarihinde Halep'e bağlanan Cebel-i Sem'ân kazası ile birlikte vilayetin kaza sayısı bu tarihten itibaren yirmi bire yükselmiştir. **Salname-i Vilayet-i Haleb**, 1309/1891, s. 48.

⁵³ Ali Muhsin Paşa'nın daha önceki bir yazısına cevâben, Mabeyn Baş Kitâbet'ten Halep ve Adana Fevkalâde Umûm Kumandanı Ali Muhsin Paşa'ya 21 Ağustos 1313 (2 Eylül 1897) tarihli şifre; **BOA. Yıldız Mabeyn Evrakı – Mabeyn Baş Kitâbeti (Y.PRK.BŞK.)** nr. 53/131.

anlamak üzere Halep'e bir heyet gönderecektir. Yukarıdaki iddianın üzerinden yaklaşık bir yıl geçtikten sonra Râif Paşa'nın Mabeyn'e yazdığı bir yazıya göre; kumandan ile aralarındaki sorun şahsî sebeplerden değil, vilâyet idaresiyle ilgili kimi görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktaydı:

"... Mübârek ve mes'ûd ser-efser-i hümâyûnları için kâsem ederim ki; Ferik Ali Muhsin Paşa ile şu dakikaya kadar şahsî hiçbir şey yoktur. Eğer ortada bir şey var ise o da emr-ü fermân-ı hümâyûn-ı mülûk-âneleriyle me'mûr buyrulduğum vilayette hukuk ve menâfi-i devlet ve inzibât-ı memleketin vikaye ve muhâfazası farızasıdır. Bunun da me'mûren i'zâm buyrulan heyet-i mahsûsanın icrâ edecekleri tahkikat ve ma'rûzât üzerine devletce icabı ne ise yapılacağı ve ol babda dahî nasıl emr-ü fermân buyrulursa âna göre hareketle velîyy-i ni'metimin istihsâl-i rızâ-yı hümâyûnları yolunda can ve başla çalışılacağı ma'rûzdur."⁵⁴

Ali Muhsin Paşa ise Eylül 1898'de İstanbul'a gönderdiği bir yazısında vali ile aralarındaki çatışmanın sorumlusunun Vali Râif Paşa olduğunu belirtiyor, ayrıca Râif Paşa'nın kendisi hakkında söylediklerinin yalan ve iftira olduğunu ekliyordu. Kendisi emirlere hiçbir zaman itiraz etmemiş, her zaman itaat etmişti. Halep ve Adana bölgesinin her tarafını görmüş, bazı vukuata yol açan Arap Bedeviler hakkında dört layiha göndermiş, bölgede asayişin sağlanması için çalışmıştı. Antakya'da 250'yi aşkın şaki, katil ve canilerin hakkından gelmesi dahi ifa ettiği hizmetleri anlatmaya ve faaliyetlerini ispat etmeye yeterliydi. Vali Paşa'nın kendisine düşmanlığının sebebi, kendisinin Arap Bedevî'lerin vukuatının müsebbibleri olarak vergi tahsil memurlarını göstermesinden kaynaklanıyordu:

"... Müşârün-ileyh hiçbir vakitte muhâfaza-i âsâyişe âid olan meselede müzâkereye tenezzül etmez ve kendisinin müstebidd-âne olan harekâtı urbânî bu hale getirmeye sebebiyet vermiştir. Her sene urbân meşâyihine ihsan buyrulan hil'eâtın nâm-ı nâmi-i cihanbâniye olarak meşâyih hükümete bi'l-celb iksâ' etdirilerek kendülerine lazım gelen nasâyih u tenbihât verildikten sonra mahallerine gönderilmesi âdet-i kadîmeden iken bu sene buna dâhi tenezzül etmeyüb hil'atları vedî memuruna teslimen çölde istediğine iksâ' etdirilmiş olduğu, işte bu ve daha buna mümâsil çokca câlib-i dikkat olan ahvâle dâir birçok ihtârât-ı âcizeye kulak bile asmadığı ve bu yüzden rızâ-yı âliye mugayir olarak zuhûra gelen ahvâlleri de yalan yanlış iş'ârâtıyla kullarına yüklemek istiyor ..."⁵⁵

⁵⁴ Halep Valisi Râif Paşa'dan Mâbeyn Baş Kitâbet'e 11 Ağustos 1314 (23 Ağustos 1898) tarihli şifre; **BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Umûm Vilâyetler Tahriratı (Y.PRK.UM.)** nr. 43/29.

⁵⁵ Ferik Ali Muhsin Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 4 Eylül 1314 (16 Eylül 1898) tarihli şifre; **BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)** nr. 144/36. Aynı belge için bkz. Kırmızı, a.g.e., s. 185.

Kumandan ve vali arasındaki çatışmanın gittikçe şiddetlenmesi üzerine Dâhiliye Nezâreti, bu durum “*âsâyiş-i mahalliyyeyi ihlâl etmek isti’dâdını gösterdiği*” için, Sadaret’ten iki yetkiliden birinin oradan uzaklaştırılmasını talep etmiş ve hatta Râif Paşa’nın iki defa nezârete sunduğu istifa dilekçesi de Sadaret’e iletilmiş⁵⁶, ancak bu teklifler o sırada kabul edilmemişti. Paşa’nın görevden ayrılma talepleri geldiğinde, ilk zamanlar daha önce gitmediği Beyrut Valiliği’ne yeniden atanması gündeme gelmiş, ama sonra bu atamadan vazgeçilmişti. Hatta Paşa’nın yeniden Beyrut Valiliği’ne atanacağı haberi yayıldığında, konsoloslar da bu duruma itirazda bulunmuşlardı. Hariciye Nezâreti’ne başvuran Fransa Sefareti, Râif Paşa’dan Halep’teki herkesin hoşnut olduğu haberinin alındığını ve kendisinin görev yeri değiştirilmeyerek burada görevine devam etmesinin sağlanmasını istemişti⁵⁷. Daha sonra da Paşa rahatsızlığını gerekçe göstererek o sırada açıkta olan Hüdavendigar Valiliği’ne atanmasını istemiş ama bu talebi de kabul edilmemişti⁵⁸.

Halep’ten yollanan bazı yazılarda da Kumandan Ali Muhsin Paşa vilayette sürekli fesada sebep olmakla itham ediliyordu. Bunlara göre; vilayette kimi erbab-ı fesadın teşvikleriyle yaşanan bazı uygunsuzluklar karşısında Vali Paşa gerekli önlemleri almaya uğraşsa da, kumandan bunlara engel olmaya çalıştığı gibi kargaşanın daha da artmasına vesile oluyordu. Üstelik kumandan vilayetteki bu faaliyetlerine eskiden beri devam ediyordu. Önceki valilerden Saîd Paşa’nın valilikten istifasını ve yerine Cemil Paşa’nın vali olmasını da Ali Muhsin Paşa sağlamıştı. Kumandan açıkça “dalkavukluk”la suçlanıyordu:

“Vâlî-i esbak merhûm Cemil Paşa Haleb Nizâmiyye Onuncu Fırka Kumandanlığı’na bâ-ta’yîn Haleb’e geldiklerinde el-yevm Haleb’de Fevk-al-âde Kumandanı bulunan Ferik Ali Muhsin Paşa ol vakt Nizâmiyye Kaymakamlığıyla Haleb’de bulunuyordu ve Kumandan-ı Sâbık merhûm Macar Ömer Paşa’nın ehass mukariblerinden olmak mülâbesesiyle Haleb’in her hâline vâkıf idi. Müşârün-ileyh Cemil Paşa’nın vusûlünden itibaren müşârün-ileyh Ali Paşa kendüsüne hulûl için fikr-i mel’anetin gösterdiği her türlü müdâhane ve politikalarla müşârün-

⁵⁶ Dâhiliye Nezâreti’nden Sadaret’e 23 Kânûn-ı Sâni 1314 (04.02.1899) tarihli tezkire; **BOA. DİLMKT.** nr. 2164/100.

⁵⁷ Hariciye Nazırı’nın konuyla ilgili tahrirâtı üzerine Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamit’e sunulan 30 Kânûn-ı Evvel 1312 (11 Ocak 1897) tarihli husûsî sadâret tezkiresi; **BOA. Y.A.HUS.** nr. 364/65.

⁵⁸ Halep Valisi Râif Paşa’dan Sadaret’e 16 Haziran 1313 tarihli şifre telgrafname ve Sadrazamın Padişah’a konuyla ilgili 17 Haziran 1313 (29.06.1897) tarihli tezkiresi; **BOA. Y.A.HUS.** nr. 373/107.

ileyh Cemil Paşa'yı dâhi kandırub kendüstüne tamamıyla mukarenet kesb eylemişdi..."

İddiaların devamına göre; bu dönemde kışın çok sert geçmesi yüzünden vilayette yaşanan kıtlık ve halk arasındaki kimi çatışmalarda da doğrudan Cemil Paşa ile Ali Muhsin Paşa'nın parmakları vardı. Aralarında oluşan yakın dostluk sayesinde iki kumandan vilayette her istediklerini yapmaya başlamışlardı. Nihayet ikilinin oyunlarıyla Vali Said Paşa üzerinde baskı oluşturularak istifaya zorlanmış ve Said Paşa'nın yerine de Cemil Paşa'nın vali olması sağlanmıştı. Sonuç olarak Ali Muhsin Paşa eskiden beri vilayette kendi çıkarları için çalışmaya devam ediyor ve bu defa da Râif Paşa'yı haksız yere suçluyordu⁵⁹. Bu iddiaların Padişah'a ulaşmasından birkaç ay sonra, 1899 yılı Nisan'ında, Ali Muhsin Paşa bu defa da, daha önce başka bir yazısında bahsettiği, Halep'te Râif Paşa hakkında yazılan bir şarkının sözlerini Mabeyn'in talebi üzerine Padişah'a yolladı. Kumandan böylece Râif Paşa'nın bölgede kazandığı nüfûza dikkat çekerek, bu tür konularda hassas olduğunu bildiği Sultan II. Abdülhamit'in desteğini kazanmayı umuyordu⁶⁰. Aynı şekilde Râif Paşa da Halep'e geldiğinden beri, hem İstanbul'a yolladığı yazılarda hem de faaliyetlerinde Padişah'a olan bağlılığını göstermek için elinden geleni yapıyordu. Örneğin

⁵⁹ Halep'ten Abdullah Nüzhet ve Arif Hikmet imzalarıyla Dâhiliye Nezâreti'ne yollanan varakalar ve bu varakalar üzerine nezâretin Sadaret'e tezkiresi ile bunların 30 Kânûn-ı Sâni 1314 (11.02.1899) tarihli Sadaret tezkiresiyle birlikte Padişah'a arzı; **BOA. Y.A.HUS.** nr. 393/52.

⁶⁰ Şarkının Türkçe tercümesi şöyledir:
 "Ey ecel vakti, sen devam et, zillet bizden gitti
 Sevinç göründü bize, deha yerine oturdu
 Övgülerin gölgesinde Râif Paşa, vatanı savunan
 O ki, bizim toprağımız onunla değerlendirildi
 Halep'te insanlar için tedbir-i iftihar oluverdi

Ey Efendi, milletler içinde yolunda yürüyenleri yücelt
 Onların mülkünü şeref ve azametle, nimetle ebedileştir

Yeter ey hasetçiyi hasedinde şerriyle makamından indiren
 Bizi doğruya yönelt, ey perişan halinde makbul dua edenlerin cömerdi.!

(Şarkının sonunda ilk mısralar tekrar etmektedir.)

Ali Muhsin Paşa tarafından Mâbeyn Baş Kitâbet'e yollanan şarkı sözlerinin kopyası; **BOA. Y.PRK.ASK.** nr. 149/85. (Arapça şarkının Türkçe'ye tercümesini yapan Başbakanlık Osmanlı Arşivi uzmanlarından Sayın Ebubekir Subaşı'ya teşekkür ederim.)

1897 yılında burada açtığı bir hastaneye Padişah'ın adına izafeten, "Hamidiye Gureba Hastanesi" adını vermişti⁶¹.

Ali Muhsin Paşa birkaç ay sonra kaleme aldığı başka bir yazıda; vilayet dâhilindeki kimi kazalarda tam bir başıbozukluğun hâkim olduğunu, bunun da sorumlusunun hükümete gelmeyerek işleri bayağı memurlar eline bırakan Vali Râif Paşa olduğunu belirtti⁶². Bunun ardından yolladığı başka bir yazıda da Râif Paşa'yı bu kez çok daha ağır ifadelerle vilayet idaresini ihmal etmekle suçladı:

"Haleb Vâlisi Râif Paşa hazretleri bir müddetten berü mehâmm-ı umûr-ı vilâyeti terkle hânesinde oturmakta ve şu bir haftadan berü, vücudca hiçbir hastalığı olmadığı halde rahatsızlığını bahane ederek, gündüz harem gece selâmlık dâiresinde ahıbbâsıyla vakit geçirmekte ve kâffe-i muâmelât ve evrâk muhâberâtı Mektubcu Şahab Efendi'nin yed-i mel'abesine tevdi' ile imza ettirmekte olduğu ve bu hâlin avâkıb-ı muzırrasından olmak üzere âşâyiş ve inzibât-ı vilâyetin gün-be-gün muhtel olmakta bulunduğu berâ-yı ma'lûmât arz olunur."⁶³

İstanbul bir taraftan Râif Paşa ile Ali Muhsin Paşa arasındaki ihtilafı anlamaya çalışırken bir taraftan da İstanbul'da Râif Paşa aleyhine gelişmeler oluyordu. Sultan II. Abdülhamit'e gönderilmeye devam edilen kimi jurnallerde Paşa'yı zor durumda bırakacak bilgiler yer alıyordu. 1899 yılı sonlarında, Beyoğlu'nda Padişah aleyhine kimi toplantılar yapıldığı şeklinde jurnaller alan Sultan Abdülhamit'in Beyoğlu Mutasarrıfı'ndan istediği ayrıntılı bilgilerde Râif Paşa'nın da adı geçiyordu. Mutasarrıfın raporuna göre; Beyoğlu'nda bazı kişiler tarafından gizli toplantılar tertip edildiği bilgisi doğru değildi. Bu tür toplantılara zabtiye tarafından kesinlikle önlem alınıyor ve engel olunuyordu. Ancak bir akşam, Halep Valisi Râif Paşa'nın – İstanbul'da meşhur Beyoğlu eğlencelerine düşkünlüğüyle tanınan - küçük oğlu Nihat ve yine akrabalarından birisi ile arkadaşlarından üç-beş kişinin de aralarında bulunduğu bir grup bir yerde eğlendikten sonra "orada bazı edepsizlikler etmişler"di ve toplantı denilen şeyler de bundan ibaretti⁶⁴. Olay hakkında istediği rapordan da anlaşıldığı gibi,

⁶¹ Hastanenin Arapça orijinal adı "Müşteşfa'l-Gurabai'l-Hamîdî" idi. Mehmed Fuad Aynatabî ve Necvî Osman, *Haleb fî miete 'âm, 1850-1950, el-cüz'ül-evvel, 1850-1900*, Halep, 1993, s. 195'den aktaran, Kırmızı, **a.g.e.**, s. 104.

⁶² Halep ve Adana Fevkalade Umum Kumandanı Ali Muhsin Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 11 Ağustos 1315 (24 Ağustos 1899) tarihli şifre; **BOA. Y.PRK.ASK.** nr. 153/53.

⁶³ Ferik Ali Muhsin Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 9 Teşrîn-i Evvel 1315 (21.10.1899) tarihli şifre; **BOA. Y.PRK.ASK.** nr. 155/32. Aynı belge için bkz. Kırmızı, **a.g.e.**, s. 186.

⁶⁴ Beyoğlu'nda yapıldığı bildirilen gizli toplantıların araştırılması ve konu hakkında ayrıntılı bilgi isteyen tezkire-i husûsiyeye cevâben Beyoğlu Mutasarrıfı'nın Mabeyn Baş Kitâbet'e 13

bu konularda son derece hassas olan Sultan II. Abdülhamit'in bu durumu pek de hoş karşılamayacağı ortadadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda Râif Paşa Halep Valiliği görevinden azledildi ve bir süre sonra da yerine eski Basra Valisi Enis Paşa atandı⁶⁵. Azledilmeden birkaç ay önce Paşa, yine rahatsızlığını gerekçe göstererek bu kez de, münhal olacağını haber aldığı Selanik Valiliği'ne atanması talebinde bulunmuş ancak bu yer değiştirme talebi de daha önceki gibi kabul edilmemişti⁶⁶.

Paşa Halep Valiliği görevinden azledilince, önce İstanbul'a dönmesine de müsaade edilmeyerek, Halep'te sürgün kalması kararlaştırıldı ve orada ikamete memur edildi⁶⁷. Ancak Râif Paşa'nın bu karara uymak istemeyip Halep'ten ayrılmaya teşebbüs ettiği ve bunun sonucunda da Sultan II. Abdülhamit'le yeni bir sürtüşme yaşadığı anlaşılıyor. Ali Muhsin Paşa bu sırada da Râif Paşa ile ilgili jurnaller göndermeye devam ediyordu ve Mabeyn'e verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre; Râif Paşa ve ailesi bu karara uymayarak İskenderun'a geçmek ve oradan da vapurla İstanbul'a gitmek niyetindeydiler. Hatta elimizdeki iki yazısına göre; önce Râif Paşa sonra da ailesi Halep'i terk etmişlerdi. Râif Paşa'nın İskenderun'a gittiği yolunda eline ulaşan jurnal üzerine II. Abdülhamit Sadaret'ten bu konuda bilgilerinin olup olmadığını sordu.

"Haleb Vâfisi Râif Paşa hazretlerinin devren İskenderun'a azîmet ettiği ma'rûzât-ı vak'adan anlaşılmiş olub vülât-ı izâm hazerâtının devre çıkmazdan evvel Bâb-ı Âlî'ye i'tâ-yi ma'lûmât eylemeleri min-el-kadîm müttehiz olan usûl icâbından olduğundan vâlî-i müşârûn-ileyhin bu azîmeti hakkında Bâb-ı Âlî'ce ma'lûmât olub olmadığının hemân arz-ı iş'ârî ..."⁶⁸

Şevval 1317 (13 Şubat 1900) tarihli raporu; **BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Zabtiye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.ZB.)** nr. 24/94.

⁶⁵ 12 Haziran 1316 (25 Haziran 1900) tarihli irâde; **BOA. İ.DH.** nr. 1375/1318.S/53.

⁶⁶ Halep Valisi Râif Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 15 Mart 1316 (28 Mart 1900) tarihli şifre telgrafname; **BOA. Y.MTV.** nr. 200/104. Râif Paşa'nın Halep Valiliği görevinden istifa etmek istediği duyulunca o sırada Sivas Valisi olan Hüseyin Hilmi Paşa da, Sivas'ın soğuğu nedeniyle çok rahatsız olduğu için Râif Paşa görevden ayrılırsa kendisinin Halep'e atanmasını talep etmişti. Sivas Valisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 20 Teşrin-i Evvel 1315 (01.11.1899) tarihli şifre; **BOA. Y.PRK.UM.** nr. 48/68 lef 2.

⁶⁷ Gövsa, **a.g.m.**, s. 312; Parmaksızoğlu, **a.g.m.**, s. 212.

⁶⁸ Sultan II. Abdülhamit'ten Sadaret'e 27 Mart 1316 (9 Nisan 1900) tarihli husûsî irâde; **BOA. İ.HUS.** nr. 81/1317.Z/21.

Haziran ayı içerisinde yolladığı başka bir yazıda Ali Muhsin Paşa, Râif Paşa'nın ailesinin de Halep'ten İskenderun'a hareket ettiğini bildirdi:

"Evvelce telgrafnâme-i çâkerî ile arz eylediğim vechle Vâlî Râif Paşa hazretlerinin Halep'de bulunan âilesi İskenderun'dan üç gün sonra hareket edecek olan Fransız vapuruna yetişmek üzere şimdi hareket ettikleri ma'rûzdur."⁶⁹

Bu arada Paşa'nın İstanbul'daki dostları da İstanbul'a tekrar dönebilmesini sağlayabilmek için Mabeyn'de Râif Paşa lehine kulis yapıyor ve Sultan II. Abdülhamit'i ikna etmeye uğraşıyorlardı⁷⁰. Sonunda başarılı da oldular ve kısa süre sonra Sultan II. Abdülhamit, Paşa'nın tekrar İstanbul'a dönmesine müsaade etti⁷¹.

Paşa'nın Halep'teki vazifesi sırasında yaptığı en önemli hizmetlerden birisi bölgede kaçakçılığın önlenmesine yönelik çalışmalarıydı. Kaçakçılık sorunu Halep bölgesinde devletin uzun zaman uğraşmak zorunda kaldığı temel asayiş meselelerindendi. Vilayetin oldukça büyük olması ve kaçakçılığın da vilayet genelinde yaşanan geniş çaplı bir sorun olması, bu soruna kesin bir çözümü zorlaştırıyordu. Râif Paşa valiliği sırasında, devriye gezen reji memurlarının yanlarında bir de polis memuru bulunması zorunluluğunu getirerek, bu işlerle uğraşanların ve kaçak malların hemen ele geçirilmelerini sağlamaya çalışmış, bu uygulamanın da oldukça faydalı sonuçları görülmüştü. Ancak Paşa buradaki görevinden ayrıldıktan sonra idare tarafından bu uygulamaya son verilince; Reji Müdüriyeti duruma itiraz ederek, Râif Paşa'nın uyguladığı yöntemin kaçakçılığın önlenmesi konusunda çok faydalı olduğunu belirtip, bu sistemin devam ettirilmesini isteyecektir.

"... Vâlî-i esbak devletlü Râif Paşa hazretleri zamanında düşünülmüş ve ol vaktndan berü te'mîn-i muhâfaza husûsunda bunun birçok muhassenâtı görülmüş olduğundan menâfi'-i hazîne ve idâreyi muhâfazaten mârr-üz-zikr polis me'mûrunun kemâ-fi-s-sâbık rejinin devriyye-i yevmiyye kolunda ibka'sı için mahalline îcâb eden teblîgatın icrâ'sı ..."⁷²

⁶⁹ Ferik Ali Muhsin Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 15 Haziran 1316 (28 Haziran 1900) tarihli şifre; **BOA. Y.PRK.ASK.** nr. 162/32.

⁷⁰ Gövsa, **a.g.m.**, s. 312; Parmaksızoğlu, **a.g.m.**, s. 212.

⁷¹ 9 Ağustos 1316 (22 Ağustos 1900) tarihli husûsî irâde; **BOA. İ.HUS.** nr. 83/1318.R/094.

⁷² Reji Müdür-i Umumisinden Dâhiliye Nezâreti'ne 5 Ağustos 1319 (18 Ağustos 1903) tarihli tezkire; **BOA. DH.MKT.** nr. 758/25. Aslında kaçakçılık faaliyetleri yüzünden tüttün inhisar (reji) gelirlerinde devletin kayba uğramaya başlaması sadece Halep'te değil tüm Anadolu

Yeniden İstanbul Günleri

Paşa Halep'ten İstanbul'a döndükten sonra bir müddet açıkta bekletildi. Daha sonra Selanik'e atanacak vali için Sadrazam tarafından önerilen devlet adamlarından biri de Râif Paşa'ydı. Ancak sadrazamın bu önerisi Padişah tarafından kabul görmedi. Sultan II. Abdülhamit, Râif Paşa'nın politik görüşleri sebebiyle bu vilayette görevlendirilmesinin doğru olmadığını düşünüyordu:

“... Râif Paşa hazretlerinin dahî meslek-i politikası şu aralık orada bulunmasına elverişli görülmemekte bulunduğu ...”⁷³

Bir süre sonra ise Paşa, “Tesisât-ı Askeriyye İâne Komisyonu” namıyla teşkil edilen komisyonun başkanlığına getirildi. Bu komisyon, ülkenin içinde bulunduğu durum karşısında (sürekli meydana gelen isyanlar, çatışmalar vs. gibi) gerekli olan askerî levazım ve mühimmatın kolaylıkla tedarikini temin edebilmek maksadıyla kurulmuştu. Bunu sağlayabilmek için de devlet; vergilere askerî masraflarda harcanmak üzere belli oranlarda zam yapmış, bundan elde edilen gelir de bu komisyona havale edilerek askerî masrafların karşılanması hedeflenmişti. İlk defa Rüsûmât Eminliği görevine atanmasından itibaren malî alanda da çalışmaya başlamış olan Râif Paşa, bundan böyle bu komisyonun harcama ve masraflarından da sorumlu hale getirilmiş oldu⁷⁴. Bu komisyon daha sonra “Tesisât ve Techîzât-ı Askeriyye Nezâreti” adıyla ayrı bir nezâret şekline dönüştürülünce, Paşa da görevinde devam ettirilerek “Komisyon Başkanlığı” ünvanı tekrar “Nazır”lığa yükseltilmiş oldu. Bu görevi sırasında Paşa bir “Murassa’ Mecidî Nişânı”⁷⁵ ve bir de “Murassa’ İftihâr Nişân-ı Âlîsi”⁷⁶ ile taltif edildi. Ayrıca yine bu görevi sırasında Paşa, Orman ve Maadin İdâresi'nin

vilayetlerinde baş gösteren bir sorundu. Nitekim bir süre sonra Sultan II. Abdülhamit yayınladığı bir muhtıra ile hükümete, silahlı çetelerin kaçakçılık faaliyetleri yüzünden rejî gelirlerinde uğranılan kayıpların önlenmesini emretmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in 30 Zi-l-hicce 1325 (3 Şubat 1908) tarihli muhtırası; **BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.)** nr. 14/35. Aynı belge için bkz. Kırmızı, **a.g.e.**, s. 238-240.

⁷³ Sultan II. Abdülhamit'in Sadaret'e 25 Nisan 1317 (8 Mayıs 1901) tarihli husûsî irâdesi; **BOA. Y.PRK.BŞK.** nr. 64/79. Aynı belge için bkz. Kırmızı, **a.g.e.**, s. 50.

⁷⁴ 7 Teşrin-i Evvel 1317 (20 Ekim 1901) tarihli husûsî irâde; **BOA. İrâde – Maliye (İ.ML.)** nr. 47/1319.B/12. Aynı gün Paşa'ya da bir tezkire yazılarak görevi kendisine tebliğ edildi.

⁷⁵ Sultan II. Abdülhamit'in 8 Mart 1318 (21 Mart 1902) tarihli taltifat irâdesi; **BOA. İrâde – Taltifat (İ.TAL.)** nr. 274/1319.Z/108.

⁷⁶ Sultan II. Abdülhamit'in 27 Nisan 1318 (10 Mayıs 1902) tarihli taltifat irâdesi; **BOA. İ.TAL.** nr. 277/1320.S/006.

ilerlemesi ve hazinenin bundan sağlayacağı kazançlarla ilgili oluşturulan komisyonun başkanlığını da yürüttü⁷⁷.

II. Meşrutiyet Döneminde Son Memuriyetleri

II. Meşrutiyet ilan edilmeden evvel 1906 yılında Paşa, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi ikinci başkanlığına getirildi⁷⁸. Bir süre sonra Aydın Valisi Kâmil Paşa'nın vilayette yaşanan kimi sıkıntılar dolayısıyla görevden alınması gündeme gelince, yerine atanacak kişiler arasında, Sadrazam Ferid Paşa ısrarla Râif Paşa'nın da ismini zikrettiyse de⁷⁹ bu öneri Padişah tarafından kabul görmedi. 1907 yılı sonlarına doğru, Ticaret ve Nafia Nezâreti'nden gelen talep üzerine, Şirket-i Hayriye hesaplarında yapılacak olan incelemeler için oluşturulan komisyonun başkanlığına getirilen Râif Paşa⁸⁰, Meşrutiyet'in ilanından bir süre önce de yeniden (üçüncü defa) Rüsûmât Eminliği'ne atandı⁸¹. Meşrutiyet ilan edildikten sonra da Rüsûmât Eminliği göreviyle birlikte, kısa süre görev yapacağı Heyet-i Âyân azalığına atandı⁸². Heyet-i Âyân azalığına atandığı sıralarda Paşa Rüsûmât Eminliği görevinden emekliliğini istedi. Meşrutiyet'in bu coşkulu günlerinde gümrük işlerindeki kimi sıkıntılar ve ıslaha muhtaç konular su yüzüne çıkmış ve bu sorunlar da çeşitli tartışmalara neden olmuştu⁸³. Paşa'nın emeklilik talebinde bu sorunların etkili olduğu açıktır.

⁷⁷ Sadrazam Ferid Paşa'dan Padişah'a 25 Mayıs 1321 (7 Haziran 1905) tarihli husûsî tezkire; **BOA. Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)** nr. 131/6.

⁷⁸ 6 Mart 1322 (19 Mart 1906) tarihli irâde; **BOA. İrâde – Askerî (İ.AS.)** nr. 60/1324.M/16.

⁷⁹ Sadrazam Ferid Paşa'nın Padişah'a 3 Eylül 1322 (16 Eylül 1906) tarihli husûsî tezkiresi; **BOA. Y.E.E.** nr. 86/15. Aynı belge için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, III. Cilt, IX. Cüz, s. 1385-1386; Kırmızı, **a.g.e.**, s. 48-49. Sadrazam birkaç ay sonraki başka bir tezkiresinde aynı önerisini tekrarlamış ama Padişahın düşüncesinde bir değişiklik olmamıştır. Sadrazam Ferid Paşa'nın Padişah'a 27 Kânûn-ı Evvel 1322 (9 Ocak 1907) tarihli tezkiresi; **BOA. Y.A.HUS.** nr. 508/93 lef 1.

⁸⁰ Sadrazam Ferid Paşa'dan Padişah'a 22 Eylül 1323 (5 Ekim 1907) tarihli husûsî tezkire; **BOA. Y.A.RES.** nr. 150/63.

⁸¹ Paşa'nın yeni görevinin gazetelerde de ilân edilmesi Sadaret'ten ilgililere tebliğ edildi. (19 Teşrîn-i Evvel 1323 – 1 Kasım 1907) **BOA. Yıldız Perâkende Evrakı Sadâret Maruzatı (Y.PRK.A)** nr. 14/57.

⁸² "Rüsûmât Emîni devletlü Râif Paşa hazretleri umûr-ı devletde mesbûk-ül-hidme ve tecrübê-dîde olmasına mebnî Heyet-i A'yân a'zâlığına ta'yîn buyrulmuş olmağla ..." Mabeyn Baş Kitâbet'ten Sadrazam'a sunulan 8 Kânûn-ı Evvel 1324 (21 Aralık 1908) tarihli husûsî irâde; **BOA. Dosya Usulü İrâdeler Tasnifi (İ.DUİT.)** nr. 11/4.

Gümrük işleri ile ilgili tartışmalar sırasında Maliye Nazırı Cavit Bey'in Sabah Gazetesi'nde Râif Paşa'ya hitaben yayınladığı açık mektup için bkz. **Sabah**, nr. 6783, 13 Ağustos 1908. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmed Esad, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum

Gümrük işlerindeki tecrübeleri ile tanınan Râif Paşa'nın bu görevden ayrılmak istemesi üzerine Rüsûmât Emâneti'nde görevli memurlar ve dönemin gazeteleri, Paşa'ya bu kararından vazgeçmesi ya da kararını ertelemesi için baskı yaptılar.⁸⁴ Ancak Paşa kararından vazgeçmeyerek 1909 yılı Mart ayının sonlarında Rüsûmât Eminliği görevinden emekli oldu⁸⁵. Bunun ardından da Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı⁸⁶ na getirildi⁸⁷.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Râif Paşa, yeni yönetim tarafından diğer birçok devlet adamına yapıldığı gibi, devrin moda tabiriyle “*enkaz-ı*

Mehmet Râif Paşa IV”, **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 546, s. 5515-5519.

⁸⁴ “Rüsûmât Emîni Râif Paşa'nın istifasını vermesi üzerine Rüsûmât muavinliği, meclisi ve meclisin heyet-i tahririyesi, mektubî ve muhasebe kalemi ve sâire memurlarından birçok zevat tarafından Sadaret, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a hitaben bir telgrafname tanzim ve keşide edilmiştir. Memurin-i mumaileyhim Râif Paşa'nın Rüsûmât Emâneti'nde yirmi senelik hizmet ve tecrübesinden bahisle ibkasını talep ediyorlar.” **Sabah**, nr. 6911, 21 Aralık 1908; **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 9962, 21 Aralık 1908.

⁸⁵ Râif Paşa'nın Rüsûmât Emâneti'nden icra-yı tekaüdüne dair 15 Mart 1325 (28 Mart 1909) tarihli sadâret tezkiresi ve cevâben sunulan 17 Mart 1325 (30 Mart 1909) tarihli irâde; **BOA. İrâde – Tekâüd Sandığı (İ.TKS.)** nr. 22/1327.Ra/01. 31 Mart 1909 günü de Paşa'ya bir tezkire yazılarak emekliliği kendisine de tebliğ edildi.

⁸⁶ Günümüzde Danıştay adıyla anılan Şûrâ-yı Devlet teşkilatı, Sultan Abdülaziz zamanında Âli Paşa'nın teşebbüsleri üzerine, adliye ve mülkiyeye ait işlerin, yani yargı ve icranın birbirinden tamamen ayrılması amacıyla 11 Zi-l-ka'de 1284 (5 Mart 1868) tarihli bir fermanla kurulmuş, faaliyetlerine başladktan sonra ilk kararını 1 Zi-l-hicce 1284 (25 Mart 1868) günü vermiş, 8 Zi-l-hicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihli irâde ve aynı tarihte çıkarılan Şûrâ-yı Devlet Nizamnamesi ile de kuruluşunu tamamlamıştır. Teşkilatın yapısı, görevleri ve tarihî seyri için bkz. Mehmet Canatar – Yaşar Baş, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, **OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 9, Ankara 1998, s. 111-148. Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı yapan devlet adamları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Gedikli, “1868'den 1922'ye Şûrâ-yı Devlet Reisleri”, **Danıştay - 136. Yıl Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 11 Mayıs 2004. (Tebliğ metnine şu internet adresinden ulaşılabilir. www.danistay.gov.tr/surayi_devlet_reisleri.htm)

⁸⁷ 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli husûsî sadâret tezkiresine cevâben aynı tarihli irâde; **BOA. İDUİT.** nr. 8/2. Sadrazamın tezkiresini Padişah önce uygun bulmayarak iade etmiş ancak sadrazam tezkireyi tekrar padişaha sunarak, üzerinde “mucebince icra olunması” hükmü bulunduğunu belirtmiş ve padişah bunun üzerine kararı onaylamak zorunda kalmıştı. Bu tavırla hükümet padişaha, artık meşrutiyet idaresinin hâkim olduğunu ve kendisinin meclisin aldığı kararı onaylamak zorunda olduğunu hatırlatmıştı. Padişah değiştikten sonra teşkil edilen yeni Heyet-i Vükelâ'da da Râif Paşa Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı görevine devam ettirildi. Sadaret'ten Sultan Mehmet Reşad'a 15 Nisan 1325 (28 Nisan 1909) ve 22 Nisan 1325 (5 Mayıs 1909) tarihli tezkireler; **BOA. İDUİT.** nr. 8/4; nr. 8/6. Ancak Paşa bu görevde uzun süre kalmayarak birkaç ay sonra Şûrâ-yı Devlet Başkanlığı'ndan da istifa etti. 5 Ağustos 1325 (18 Ağustos 1909) tarihli sadâret tezkiresi ve 6 Ağustos 1325 (19 Ağustos 1909) tarihli irâde; **BOA. İDUİT.** nr. 8/13.

istibdâd'dan görülmeyerek önemli devlet hizmetlerinde görevlendirilmeye devam ettirilmişti. Paşa'nın İttihatçılarla ilişkisinin nasıl olduğu tam olarak belli değil. Fakat teşkilatla yakın ilişki içinde olduğunu gösteren çeşitli emareler var. Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sultan V. Mehmed Reşad'ın Mabeyn Baş Kâtipliği'ne getirilen Halid Ziya Bey (Uşaklıgil) Râif Paşa'nın kız kardeşinin damadı idi ve bu göreve Râif Paşa'nın kendisini Sadrazam Tevfik Paşa'ya tavsiye etmesi üzerine getirilmişti⁸⁸. Halid Ziya'ya Mabeyn Başkâtipliği görevine getirildiğini haberini de o vermişti. Hatta bir ara Halid Ziya, görevi kabul edip etmeme konusunda tereddüd geçirince, Paşa cemiyetle olan ilişkisini; "Siz İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin namzedisiniz, bunu sizden cemiyet istiyor" diye ağzından kaçırmıştı⁸⁹. Yine Halid Ziya Bey hatıralarında Râif Paşa'nın, *istibdâda* düşman ve hürriyet aşığı bir kişi olduğunu belirtir:

"... Midhat Paşa yetiştirmelerinden biri olan ve gençliğinden beri hürriyet aşkına merbût kalan bu ihtiyar vezir, *istibdâd* idâresine ve onun mesâvîsine karşı sönmek bilmeyen bir adâvet taşırdı ..."⁹⁰

Fakat Gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Meşrutiyet'in ilânının ardından meclisin işleyişine yönelik eleştiriler yaparken, Meşrutiyet kabinesinde Râif Paşa'ya da yer verilmesini eleştirir ve Paşa'yı aslında cemiyeti gayr-î meşrû addeden bir kişi olmakla suçlar:

"Meclis-i Mebusanda işlerin mesuliyetini yüklenmiş ve hükümeti idare vazifesini ele almış bir parti ve bir ekseriyet yoktur. Meclis karmakarışiktır. Bir İttihat ve Terakki var. Fakat o henüz tebellür etmemiştir. Hatta hükümeti ele almak lüzumunu anlamamıştır. Meclis kaynaşma halindedir ve Türk vatani aleyhindeki, Türklük aleyhine unsurlara saha açıktır. Bunlar bizim içimizdedir. Kendi menfaatlerine çalışmaktadır. Fakat mesuliyet Türk'ün üzerine yüklenmektedir. Türklerden eski kafalı adamlara, eski ricâle hâlâ memleket idaresi tevdi olunuyor. 10 Temmuz İnkılâbı, Hareket Ordusu İnkılâbı yapıldığı

⁸⁸ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **a.g.e.**, IV. Cilt, XI. Cüz, s. 1711. İttihatçılar aslında Halit Ziya Bey'i Padişah'ı kontrol altında tutmak ve kararlarında etkilemek için Başkâtîbet'e getirmişlerdi. Nitekim 1912 yılında ortaya çıkacak olan muhalif 'Halâskâr Zâbitan Grubu', Halit Ziya Bey'i, Padişah'ı etkilemekle suçlayacak ve kendisine bu işten vazgeçmesi uyarısında bulunacaktır. Bu konuda bkz. Eraslan – Olgun, **a.g.e.**, s. 100, 114.

⁸⁹ Halid Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, Cilt: V, İstanbul 1936, s. 201-202.

⁹⁰ Uşaklıgil, **a.g.e.**, Cilt: V, s. 135-136.

halde, yeni kabineye bunları yapan cemiyeti gayr-i meşrû' addeden bir Râif Paşa giriyor."⁹¹

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Cavit Bey'in hatıralarını yayınlarken söylediği bu sözlere karşılık, Meşrutiyet döneminin meşhur Maliye Nazırı Cavit Bey'in Râif Paşa hakkındaki düşünceleri bunun tam tersi istikamettedir. Cavit Bey, Râif Paşa'yı şöyle tanımlar:

"... O büyük hüsn-i niyet, o parlak zekâvet, müsellemler ve musaddak olan kiyaset, istikamet ve namus ..."⁹²

Olayların içinde yer alan başka bir isim olan Ahmed Esad da Cavit Bey ile aynı fikirdedir. Ahmed Esad ayrıca Râif Paşa'nın milliyetçi kimliğine de dikkat çeker:

"... Râif Paşa Türktüdür ... (Kendisi) celâdet sahibi bir vezir idi. Garp medeniyetini takdir eder fakat bize külâh giydirmeye kalkın ecnebilerle uğraşmaktan geri kalmazdı ..."⁹³

Râif Paşa, Sultan V. Mehmed Reşad'ın da değer verdiği devlet adamları arasında yer almıştır. Mehmed Reşad namuslarıyla, şöhretleriyle, iktidarlarıyla tanınmış kişileri sık sık saraya davet eder, onlarla vakit geçirmekten zevk alırdı. Padişahın bir arada olmaktan zevk aldığı bu kişilerden biri de Râif Paşa idi. Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey hatıralarında Râif Paşa ile Sultan Mehmed Reşad arasındaki bu diyalogdan da bahseder:

"... Râif Paşa hayatının sonlarında, zamanın padişahı tarafından hakkında gösterilen iltifata mütehasıs olmuşdu elbette, fakat onun mizacı böyle memnuniyetlerini izhar etmeğe müsaid değildi. Onu gördükten sonra hünkârın

⁹¹ Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey'in Hatıraları: **Tanin**, 8 Eylül 1943. Hüseyin Cahit Bey'in I no.lu notu.

⁹² **Sabah**, nr. 6783, 13 Ağustos 1908. Ahmed Esad, Cavit Bey'in II. Abdülhamit'in bir veziri hakkındaki bu sözlerinin, 1908 inkılâbının en coşkun günlerinde söylenmiş olmasına özellikle dikkat çeker. Ahmed Esad, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa II", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 544, s. 5467.

⁹³ Ahmed Esad, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa III", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 545, s. 5490-5491.

bana: 'Pek âkil, pek fatin bir zat!' deyişinden anlaşıldı ki hünkârın üzerinde çok iyi bir tesir bırakmıştır."⁹⁴

Yine Sultan Mehmed Reşad'ın Başmâbeyncisi Lütfi Simavî de hatıralarında Râif Paşa'dan "muhterem bir zat" diye bahseder⁹⁵.

Özel Yaşamı - Eş ve Çocukları

Mehmet Râif Paşa Çerkez kökenli Servet Hanım ile evlenmiştir ve bu evliliğinden ikisi kız dördü erkek olmak üzere altı çocuğu olmuştur. Ailesi daha sonra "Köserâif" soyadını alacaktır. Çocuklarının yetişmeye başladığı dönem, Râif Paşa'nın Sultan II. Abdülhamit zamanında uzun süre ülkenin değişik yerlerinde valilikle, merkezden uzak yaşadığı dönemlere denk geldiğinden, Paşa oğullarını yurt dışında okutmuş, kızlarını yanında bulundurmakla beraber onlara da özel dersler aldırarak iyi bir eğitim görmelerini sağlamıştır. Bu sayede çocukları ülkenin siyaset ve kültür hayatında tanınan kişiler haline geleceklerdir. Paşa'nın büyük kızı İhsan Râif Hanım, Osmanlı son döneminin meşhur şairlerindendir. 1877 yılında babası Beyrut Mutasarrıfı iken Beyrut'ta dünyaya gelmiş, özel öğretmenlerden ders almış ve Fransızca öğrenmiştir. Vatanseverliği ve dindarlığı ile tanınan İhsan Râif Hanım aynı zamanda ülkedeki kadın haklarının da ateşli savunucularındandır. Bir süre Avrupa'da yaşayan ve 4 Nisan 1926'da Paris'te vefat eden İhsan Râif Hanım'ın na'ası vasiyeti üzerine İstanbul'a getirilip Rumelihisarı'na defnedilmiştir⁹⁶. Râif Paşa'nın diğer kızı Fatma Belkıs (Erişken) Hanım'dır. (1885-1950). Paşa'nın Techizât-ı Askeriye Nâzırı olduğu dönemde kızları, Sultan II. Abdülhamit tarafından "İkinci Rütbeden Şefkât Nişânı" ile taltif edilmişlerdir⁹⁷.

Çocuklarının en büyüğü olan oğlu Mehmet Fuat (Köserâif) (1868-1949) askerlik mesleğini seçmiş ve orduda görev almıştır. Ancak edebiyatla ve ülke sorunlarıyla da ilgilenen Mehmet Fuat Bey, Millî Edebiyat cereyanını hazırlayan dilcilerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca 1911 yılında

⁹⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi - Son Hatıralar*, Cilt: II, İstanbul 1941, s. 39.

⁹⁵ Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, (Hazırlayan: Seveda Şakar), İstanbul 2007, s. 28-29.

⁹⁶ Şair İhsan Râif Hanım'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: I, İstanbul 1969, s. 700; Cemil Öztürk, *İhsan Râif Hanım*, İstanbul 2002, s. IX-XXI; Hüveyla Coşkuntürk, *İhsan Râif Hanım*, Ankara 1987, s. 17-24.

⁹⁷ Sultan II. Abdülhamit'in 24 Mayıs 1319 (6 Haziran 1903) tarihli taltifat irâdesi; **BOA. İ.TAL.** nr. 303/1321.Ra/012.

kurulan “Türk Derneği”nin kurucu üyeliğiyle birlikte yine bu derneğin ilk başkanlık görevini de yürütmüştür⁹⁸.

Bir kaza sonucu ciddi ve kalıcı bir hastalığa yakalanan en küçük oğlu Süleyman Suat 1913 yılında vefat etmiştir. Diğer oğulları Ethem Ragıb (Köserâif) (1870-1946) ile Abdülatif Nihat (Köserâif) (1875-1928) uzun yıllar dışişlerinde çalışmışlardır. Ethem Ragıb Bey, Râif Paşa'nın Halep valiliği sırasında, vilayet işlerinde babasına yardımcı da olmuştur. O sırada “Tahrirat-ı Ecnebiye Kalemi Hulefasından” olan Ragıb Bey, Halep Vilayet Mühendisi Fransız Charles Chartier Halep'in ayrıntılı idari haritasını hazırlarken kendisine yardım etmiştir⁹⁹. Ragıb Bey'in bu çalışmaları karşısında Sultan II. Abdülhamit, Ragıb Bey'in vilayet idaresindeki hizmetleri dolayısıyla “münasib rütbe ve maaşla taltifi”ni istemiştir¹⁰⁰. Daha sonraları Ethem Ragıb Bey büyükelçiliğe kadar yükselecek ve Aralık 1921 ve Kasım 1922 döneminde Madrid Büyükelçiliği yapacaktır¹⁰¹. Abdülatif Nihat Bey de dışişlerinde önemli görevlerde bulunmuş ve bir dönemin meşhur Paris Büyükelçisi Münir Bey'in kızı Nimet hanımla evlenmiştir. Ancak daha önce de değindiğimiz gibi Nihat Bey gençliğinde İstanbul gece hayatına olan düşkünlüğüyle de tanınırdı ve bu özelliği babası için de bazen olumsuz sonuçlara sebep olabiliyordu. Ayrıca spora da ilgili olan Nihat Bey, zamanının “meşhur gülecisi ve sporcusu” olarak da bilinirdi¹⁰².

Özellikle Nihat Bey'in bu hayat tarzında ailenin oldukça zengin bir yaşam sürmesi etkili olmuştur. Varlıklı bir kişi olan Râif Paşa, ailesinden kalan taşınmazlara kendi kattıklarını da ekleyerek iyice zenginleşmiştir. Çengelköy'de meşhur Abdullah Paşa yalısını satın almış olan Râif Paşa'nın¹⁰³, bir de Şişli'de, “Köse Râif Paşa Konağı” olarak bilinen kışlık konağı vardı¹⁰⁴. İstanbul'da

⁹⁸ Coşkun Türk, *a.g.e.*, s. 18-19; Öztürk, *a.g.e.*, s. X.

⁹⁹ Kırmızı, *a.g.e.*, s. 208.

¹⁰⁰ 16 Kânûn-ı Sâni 1315 (28 Kasım 1899) tarihli husûsî irâde; *BOA. İ.HUS.* nr. 80/1317.N/43. Râif Paşa da Padişah'a, oğlunun taltifinden dolayı teşekkürlerini bildiren bir telgraf çekti. Halep Valisi Râif Paşa'dan Mabeyn Baş Kitâbet'e 18 Kânûn-ı Sâni 1315 (30 Kasım 1899) tarihli telgrafname; *BOA. Y.PRK.UM.* nr. 49/69.

¹⁰¹ Kunalalp, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁰² Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul – 1900'lü Yılların Başlarında Şehir Hayatı*, (Yayına Hazırlayan: Faruk Ilıkan), İstanbul 2005, s. 22.

¹⁰³ Murat Belge, *Boğaziçi'nde Yalılar, İnsanlar*, İstanbul 1997, s. 257-258. Ayrıca bkz. Kırmızı, *a.g.e.*, s. 213.

¹⁰⁴ Tarihî: “Köse Râif Paşa Konağı” bugün Şişli Kaymakamlığı binası olarak kullanılmaktadır. M. Burak Çetintaş, *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na – Sultanların ve Paşaların Semtinin Tarihi*, İstanbul 2005, s. 248, 318-319; Paşa'nın konağı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan, Ben Kepçe*, (Yayına Hazırlayan: Necdet Sakaoğlu), İstanbul 1995, s. 99-100; Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, (Yayına Hazırlayanlar: Erol Şadi Erdinç – Faruk Ilıkan), İstanbul 1994, s. 67-68.

bunlar dışında ev ve apartmanları olduğu gibi, ülkenin görev yaptığı değişik yerlerinde arsa ve tarlalar da satın almıştı. Servet hanımla evliliği ve ondan olan çocukları dışında Râif Paşa'nın çocuksuz ikinci bir eşi ve birkaç da cariyesi bulunmaktaydı¹⁰⁵.

Hakkında yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Râif Paşa dürüst, nazik ve sade bir kişiliğe sahipti. "Devrinin ricâli arasında iyi bir idareci, resmî nesir sanatında mâhir bir kimse olarak tanınır, hatta devrinin en güçlü münşisi Mahmud Paşa ile bu bakımdan mukayese bile edilirdi."¹⁰⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, Râif Paşa'nın zekâsı ve mantık kuvvetiyle tanındığını belirtir:

"... Dâimâ rü'yet isâbetiyle, mantık kuvvetiyle dolgun musâhabesinden beni müstefid ederdi."¹⁰⁷

Eski İstanbul ve konak hayatıyla ilgili yazı ve kitaplarıyla tanınan Sermet Muhtar Alus da, Râif Paşa için şunları kaydetmiştir:

"... Meşhur Köse Râif Paşa bıçkı ve dikiş hususunda bimententi (benzersizdi). Halep'te valiliği zamanında, orada bulunmuştuk. Bir kaza kurbanı olan en küçük mahdumu, zavallı Suat'la arkadaşlık ettiğim için bizzat gördüm. Paşa'nın başında, M. Anatol Frans'ınki* gibi bir takke; önünde dikiş makinesi; yanında çekmecesini; makas, santimetre, terzi tebeşiri, toplu iğne desteleri, bıçkı patronları ... Boş zamanlarında sıvıya (sürekli) yelek, ceket, pantolon diker. Pijama da dilimin ucuna geldi amma o mahut o zaman daha yoktu ..."¹⁰⁸

Râif Paşa 4 Temmuz 1911 günü İstanbul'da vefat etmiş ve vefatının ardından Paşa'nın naaşı, Padişah V. Mehmed Reşad'ın da irâdesiyle Fatih Türbesi haziresine defnedilmiştir¹⁰⁹. Cenazede bütün resmî hükümet erkânı yer almış ve askerî tören düzenlenmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁵ Öztürk, a.g.e., s. X.

¹⁰⁶ Parmaksızoğlu, a.g.m., s. 212.

¹⁰⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Cilt: V, İstanbul 1936, s. 200.

* Anatole France (1844-1924). Ünlü Fransız Yazarı.

¹⁰⁸ Sermet Muhtar Alus, *Masal Olanlar*, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), İstanbul 1997, s. 274-275.

¹⁰⁹ 7 Receb 1329 (04.07.1911) tarihli husûsî sadâret tezkiresine cevâben 8 Receb 1329 (05.07.1911) tarihli irâde; BOA. *İrâde – Mâbeyn-i Hümayûn (İ.MBH.)* nr. 6/1329.B/008.

¹¹⁰ Ahmed Esad, "Eski Rûsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa II", *Gümrük Rehberi*, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 544, s. 5467.

ÖZET

**MÜNŞİ VE MUHLİS BİR MİDHAT PAŞA YETİŞTİRMESİ:
KÖSE MEHMET RÂİF PAŞA (1836-1911)**

Mehmet Râif Efendi 1836 yılında Girit'te dünyaya gelmiştir. Girit Valisi Ethem Pertev Paşa'nın desteğiyle İstanbul'da öğrenimini tamamladıktan sonra burada birtakım memuriyetlerde bulunmuş, daha sonra da Midhat Paşa'nın maiyyetine katılmıştır. Asıl kariyeri de Midhat Paşa ile birlikte Tuna Vilâyeti'ndeki hizmetleri ile başlamıştır. Midhat Paşa Suriye valisi iken de Beyrut Mutasarrıfı olarak onun yanında olan Râif Efendi, 1880 yılında merkezle bazı görüşmeler yapmak üzere Midhat Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmiş ve o sırada Sultan II. Abdülhamit tarafından İstanbul'da alıkonarak Ticaret ve Ziraat Nazırlığı'na getirilmiştir. Bunun ardından, 1884 yılında da, "Paşa"lığa yükseltilmiştir. II. Abdülhamit, Midhat Paşa sürgün edildikten sonra da Râif Paşa'yı önemli devlet hizmetlerinde bulundurmaya devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamit döneminde çeşitli vilâyetlerde valilik ve diğer devlet hizmetlerinde bulunan Mehmet Râif Paşa, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra yeni yönetim tarafından da önemli görevlere getirilmiştir. Güzel üslubu ve dürüstlüğüyle tanınan bir devlet adamı olan Paşa, 1911 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Midhat Paşa, Râif Paşa, Sultan II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Gümriük İdaresi, Tuna, Beyrut, Suriye, Adana, Halep

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A.MKT.MIİM.: nr. 366/67; nr. 387-A/89; nr. 402/72; nr. 420/66; nr. 427/40; nr. 432/9

DİL.MKT.: nr. 300/37; nr. 758/25; nr. 1444/113; nr. 2164/100

DİL.SAİD.: nr. 3/88

İ.AS.: nr. 60/1324.M/16

İ.DİH.: nr. 580/40409; nr. 694/48564; nr. 962/76056; nr. 1039/81743; nr. 1125/87911; nr. 1127/88090; nr. 1128/88110; nr. 1128/88144; nr. 1129/88216; nr. 1130/88300; nr. 1134/88551; nr. 1305/1310.Z/05; nr. 1330/1313.B/16; nr. 1375/1318.S/53

İ.DUİT.: nr. 8/2; nr. 8/4; nr. 8/6; nr. 8/13; nr. 11/4

İ.HUS.: nr. 25/1311.Z/103; nr. 25/1311.Z/146; nr. 80/1317.N/43; nr. 81/1317.Z/21; nr. 83/1318.R/094

İ.MBİL.: nr. 6/1329.B/008

İ.ML.: nr. 47/1319.B/12

İ.MMS.: nr. 55/2490; nr. 55/2518

İ.ŞD.: nr. 11/542

İ.TAL.: nr. 274/1319.Z/108; nr. 277/1320.S/006; nr. 303/1321.Ra/012

İ.TKS.: nr. 22/1327.Ra/01

ŞD.SAİD.: nr. 21/15

Y.A.HUS.: nr. 204/6; nr. 330/144; nr. 364/65; nr. 373/107; nr. 393/52; nr. 508/93

Y.A.RES.: nr. 131/6; nr. 150/63

Y.E.E.: nr. 4/36; nr. 19/12; nr. 79/94; nr. 79/95; nr. 79/96; nr. 79/97; nr. 79/116; nr. 84/133; nr. 86/15; nr. 147/56

Y.MTV.: nr. 82/6; nr. 200/104

Y.PRK.A.: nr. 14/57

Y.PRK.ASK.: nr. 144/36; nr. 149/85; nr. 153/53; nr. 155/32; nr. 162/32

Y.PRK.BŞK.: nr. 53/131; nr. 64/79

Y.PRK.DİH.: nr. 14/35

Y.PRK.UM.: nr. 43/29; nr. 48/68; nr. 49/69

Y.PRK.ZB.: nr. 24/94

2. SALNAMELER

Salname-i Vilayet-i Adana, 1312/1894

Salname-i Vilayet-i Beyrut, 1311/1893; 1318/1900; 1324/1906

Salname-i Vilayet-i Halep, 1300/1882; 1309/1891; 1318/1900

3. GAZETELER

Sabah

Tanin

Tercüman-ı Hakikat

4. HATIRALAR VE İNCELEME ESERLER

ALUS, Sermet Muhtar, **30 Sene Evvel İstanbul – 1900’lü Yılların Başında Şehir Hayatı**, (Yayına Hazırlayan: Faruk Ilıkan), İstanbul 2005, İletişim Yayınları

_____, **İstanbul Kazan, Ben Kepçe**, (Yayına Hazırlayan: Necdet Sakaoğlu), İstanbul 1995, İletişim Yayınları

_____, **İstanbul Yazıları**, (Yayına Hazırlayanlar: Erol Şadi Erdinç – Faruk Ilıkan), İstanbul 1994, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları

_____, **Masal Olanlar**, (Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar), İstanbul 1997, İletişim Yayınları

ARTUK, İbrahim – ARTUK, Cevriye, **Osmanlı Nişanları – The Ottoman Orders**, İstanbul 1967, İstanbul Matbaası

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Mithat Paşa – Siyasi ve İdari Şahsiyeti**, Ankara 1964, T. C. Ziraat Bankası Yayını

BELGE, Murat, **Boğaziçi’nde Yahılar, İnsanlar**, İstanbul 1997, İletişim Yayınları

BÖCÜZÂDE SÜLEYMAN SAMİ, **Üç Devirde Gördüklerim (Hakâyık’ül-beyân fi eşkâli’-ezmân “Yahut” “Ne Derekeye İnmiştik Ne Dereceye Çıktık”)**, (Yayına Hazırlayanlar: Hasan Babacan – Servet Aşar), Ankara 2008, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

BUDAK, Ali, **Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa**, İstanbul 2004, Kitabevi Yayınları

COŞKUNTÜRK, Hüveyla, **İhsan Râif Hanım**, Ankara 1987, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

ÇETİNTAŞ, M. Burak, **Dolmabahçe’den Nişantaşı’na – Sultanların ve Paşaların Sementinin Tarihi**, İstanbul 2005, Antik A.Ş. Kültür Yayınları

EBÜZZİYA TEVFİK, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Cilt: I, İstanbul 1973, Kervan Yayınları

ERASLAN, Cezmi – OLGUN, Kenan, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul 2006, 3F Yayınları

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyete Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet**, Cilt: II, Ankara 1997, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları

HATEMİ, Hüsrev, **Eriyen Mumlar**, İstanbul 1998, Dergâh Yayınları

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL, **Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar**, Cilt: I-II-III-IV, İstanbul 1969, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

_____, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt: I, İstanbul 1969, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

- KARACA, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993, Eren Yayıncılık
- KIRMIZI, Abdülhamit, **Abdülhamid'in Valileri: Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, İstanbul 2008, Klasik Yayınları
- KUNERALP, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber**, İstanbul 1999, İsis Yayınları
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler ve Hânedanlar (Türkiye: 1074-1990)**, Cilt: II, Ankara 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları
- ÖZTÜRK, Cemil, **İhsan Râif Hanım**, İstanbul 2002, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- SİMAVÎ, Lütfi, **Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)**, (Hazırlayan: Sevda Şakar), İstanbul 2007, Şehir Yayınları
- Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri**, (Yayına Hazırlayan: İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, Pınar Yayınları
- TAHSİN PAŞA, **Abdülhamit – Yıldız Hatıraları**, İstanbul 1931, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi - Milliyet Matbaası
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Kırk Yıl**, Cilt: V, İstanbul 1936, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası
- _____, **Saray ve Ötesi – Son Hatıralar**, Cilt: II, İstanbul 1941, Hilmi Kitabevi
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul 1992, Ülken Yayınevi

5. MAKALELER

- AHMED ESAD, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa I", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 543.
- _____, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa II", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Mayıs 1948, Sayı: 544.
- _____, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa III", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Haziran 1948, Sayı: 545.
- _____, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa IV", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Temmuz 1948, Sayı: 546.
- CANATAR, Mehmet – BAŞ, Yaşar, "Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi", **OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 9, Ankara 1998
- GEDİKLİ, Fethi, "1868'den 1922'ye Şûrâ-yı Devlet Reisleri", **Danıştay - 136. Yıl Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara 11 Mayıs 2004. (Tebliğ metnine şu internet adresinden ulaşılabilir. www.danistay.gov.tr/surayi_devlet_reisleri.htm)
- GÖVSA, İbrahim Alâettin, "Râif Paşa", **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul (tarisiz), Yedigün Neşriyat
- GÜNERGUN, Feza, "Türkiye'de Hayvanat Bahçeleri Tarihine Giriş", **I. Ulusal Veteriner Hekimliği ve Mesleki Etik Sempozyumu Bildirileri**, (Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 70. Yaşı Anısına), (Editör: Abdullah Özen), Elazığ 2006
- ORTAYLI, İlber, "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri, (Bildiriler ve Tartışmalar)**, (Edirne, 8-10 Mayıs 1984), Ankara 1986, T.T.K. Yayınları
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Râif Mehmed Paşa", **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: XXVII, Ankara 1978, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- SANDALCI, Mert, "İskenderun Dekovil Hattı", **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt: VI, Sayı: 2, İstanbul 2005, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Yurt Ansiklopedisi – Türkiye, İl İl: Dünü-Bugünü-Yarını**, "Adana", Cilt: I, İstanbul 1981, Anadolu Yayıncılık A.Ş.

Köse Mehmet Râif Paşa

Râif Paşa'nın ölümünden birkaç yıl önce çekilen başka bir resmi

Râif Paşa'nın ihtiyarlık çağında, köşkünün bahçesinde oğullarıyla birlikte çekilmiş bir resmi. Oturan Râif Paşa, sağındaki oğlu Ragıb Bey, solundakiler de diğer oğulları Mehmet Fuad ve Nihat Beyler.

Ahmed Esad, "Eski Rüsûmât Eminlerinden Merhum Mehmet Râif Paşa I", **Gümrük Rehberi**, 1948 Koleksiyonu – Nisan 1948, Sayı: 543, s. 5443.

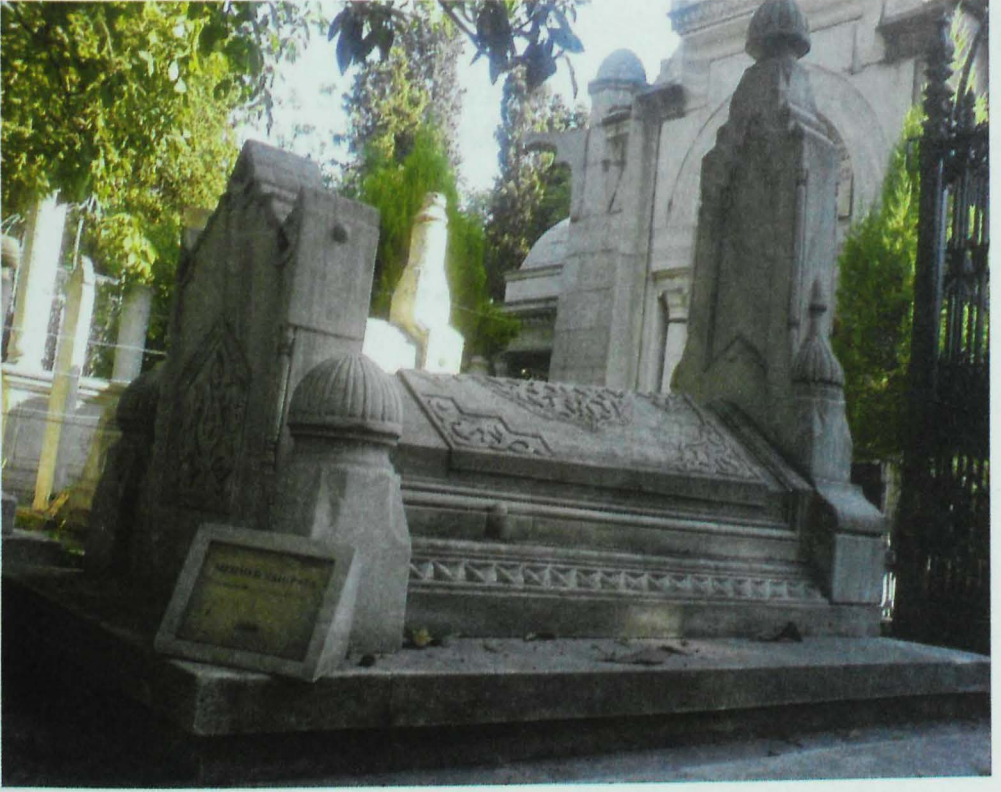

Şu anda Şişli Kaymakamlığı olarak kullanılan tarihi

“Köse Mehmet Râif Paşa Konağı”

www.sisli.gov.tr

Râif Paşa'nın Fatih Türbesi Haziresindeki Kabri

